

Αρχιμανδρίτης
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης καί Καμπανίας
Καθηγητής τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης

«ἐν περιβολῇ ἱματίων μή καυχῆση»
(Σοφ. Σειρ. 11,4)

ΤΑ ΑΜΦΙΑ (ΙΣΤΟΡΙΑ - ΘΕΟΛΟΓΙΑ)

Ὁ Χριστιανισμός δέν εἶναι φυγή ἀπό τόν κόσμο, ἀλλά χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἱστορική ἐμβάθυνση στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό, ἀκριβῶς, φανερώνει τή θεϊκή καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδή ὁ Θεός συναντᾷ καί σώζει τό δημιούργημά Του μέσα στήν ἱστορία. Ὁ κόσμος καί ἡ ἱστορία, πού ἐκτυλίσσεται σέ αὐτόν, ἀποτελοῦν τόν κατεξοχὴν τόπο συναντήσεώς μας μέ τόν Θεό. Ὑπό τίς προϋποθέσεις αὐτές, ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀμφίων κατέχει σημαντική θέση στήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας¹.

1 Γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη καί τόν συμβολισμό τῶν ἱερῶν ἀμφίων βλ. ἀναλυτικά Petrus Vasile Gregorian, *Vesmintele liturgice in Biserica Ortodoxă*, Craiova 1941· Κωνσταντίνου Κούρκουλα, *Τά ἱερατικά ἄμφια καί ὁ συμβολισμός αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήναι 1960 [ῥ1991]· Cyril Edward Pocknee, *Liturgical vesture. Its origins and development*, Mowbray 1960· Tano Papas, [Ἀθανασίου Παπαῦ, Μητροπ. Χαλκηδόνος], *Studien zur geschichte der messgewander im byzantinischen ritus*, [Miscellanea Byzantina Monacensia 3], München 1965· Χρήστου Ἐνισλείδη, *Τά ἱερά ἄμφια τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, Ἀθήναι 1981· Janet Mayo, *A history of ecclesiastical dress*, ed. Holmes and Meier, New York 1984· Εὐθυμίου Ρίζου, *Ἡ ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τῆς λειτουργικῆς ἀμφίσεως τοῦ κλήρου στήν Ἀνατολική καί Δυτική Ἐκκλησία ἀπό τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή καί ἔπειτα*, Θεσσαλονίκη 2005 (ἀνέκδοτη μεταπτυχιακή ἐργασία)· Λουΐζας Μολέσκη, *Τά ἱερά σκεύη καί ἄμφια καί οἱ λειτουργικοί συμβολισμοί τους*, Θεσσαλονίκη 2007 (ἀνέκδοτη μεταπτυχιακή ἐργασία) καί Ene Braniste, «I storia și semnificatia vesmintelor liturgice ortodoxe», ἀνάκτηση 13-06-2011, <http://www.facultate.regielive.ro>. Συστηματικές μελέτες γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ἔγιναν κατά τίς ἀρχές τοῦ 20^{οῦ} αἰ. Οἱ μελέτες αὐτές, ὅπως ἦταν σύνηθες γιά τήν ἐποχή ἐκείνη, δέν ἔδωσαν πολύ προσοχή στίς ἐξελίξεις τῆς περιόδου τοῦ μπαρόκ καί τοῦ ροκοκό. Βλ. π.χ. τό κλασικό

Από τήν ἄλλη πλευρά, κάθε ἐξωτερικό στοιχείο τῆς θείας λατρείας χρειάζεται ἐρμηνείας καί διευκρινίσεως, προκειμένου νά συμβάλει ἀποτελεσματικότερα στή συμμετοχή τῶν πιστῶν. Τά πάντα νοηματοδοτοῦνται θεολογικά. Σύμφωνα μέ τά παραπάνω, κατανοεῖται καί ὁ πατερικός λόγος: «μή κάκιζε τήν ὕλην, οὐ γάρ ἄτιμός ἐστι. Οὐδέν γάρ ἄτιμον, ὃ παρά Θεοῦ γεγένηται ... καί σέβων οὐ παύσομαι τήν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἴργασται...»². Στά ἐξωτερικά καί ὑλικά στοιχεία τῆς θείας λατρείας ἀνήκουν

ἔργο τοῦ Joseph Braun, *Die liturgische gewandung: im occident und orient nach ursprung und entwicklung. Verwendung und symbolik*, ed. Herder, Freiburg im Breisgau 1907 [La Vergne 2011]. Βλ. καί τοῦ ἴδιου, *Handbuch der paramantik*, ed. Herder, Freiburg im Breisgau 1912 [La Vergne 2011]. Βλ. καί Γεωργίου Σωτηρίου, «Τά λειτουργικά ἄμφια τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 20 (1949), 603-614· Αἰμιλιανοῦ Τσιρπανλή, ἱερομ., «Περί τῶν ἀμφίων γενικῶς», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 42 (1959), 153-157· Παναγιώτου Τρεμπέλα, «Ἄμφια», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 4, ἔκδ. Φοῖνιξ, Ἀθήναι [χ.χ.], 389-391· Δημητρίου Μωραΐτη, «Ἄμφια (ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γενικῶς)», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 2, ἔκδ. Ἀθανάσιος Μαρτίνος, Ἀθήναι 1963, 402-412· Ἀριστείδη Πανώτη, «Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῶν ἀμφίων», *Τά ἱερά ἄμφια καί ἡ ἐξωτερική περιβολή τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου*, ἔκδ. Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2002, 39-47· Εὐαγγέλου Σκορδᾶ, πρωτοπρ., *Τά λειτουργικά ἄμφια τῶν κληρικῶν*, ἔκδ. Νικόλαος Παναγόπουλος, Ἀθήνα 2006· Ἰωάννου Φουντούλη, «Παράδοση καί ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀμφίων», *Τελετουργικά Θέματα*, τ. 2, [Λογική Λατρεία 12], ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2006, 171-184· Ἑλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Ὁ συμβολισμός τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ διακόσμου τους σύμφωνα μέ τίς ἱερές πηγές», *Ἀπόστολος Τίτος*, τχ. 5 (Δεκέμβριος 2006), 123-171 καί τῆς ἴδιας, «Ἄμφια ἱερατικά», *Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 2, ἔκδ. Στρατηγικές Ἐκδόσεις, [Ἀθήνα 2011], 292-299.

² Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Πρός τοὺς διαβάλλοντας τάς ἀγίας εἰκόνας*, λόγος α', *Patrologia Graeca* 94, 1245A-B. Βλ. καί *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, ed. Bonifatius Kotter, t. 3, ed. Walter de Gruyter, Berlin-New York 1975, 89. Γιά τή νοηματοδότηση τῆς ὕλης βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Ἐρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας*, κεφ. 1, παρ. 15 στό Nicolas Cavasilas, *Explication de la divine liturgie*, trad. Séverien Salaville, [Sources Chrétiennes 4 bis], éd. Cerf, [Paris] 1967, 70. Στήν ἔννοια τῆς ὕλης συμπεριλαμβάνονται καί οἱ ἔννοιες τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου τῆς θείας λατρείας. Βλ. συγκεκριμένα Constantin Andronikof, *Le sens de la liturgie. La relation entre Dieu et l'homme*, [Théologies], éd. Cerf, Paris 2009, 53-87. Ἰδιαίτερα γιά τόν ἐξαγιασμό τοῦ χρόνου μέσω τῶν λειτουργικῶν κύκλων: ἡμερήσιου, ἐβδομαδιαίου καί ἐτήσιου, βλ. Nicolas Ossorguine, «Eschatologie et cycles liturgiques», *Eschatologie et Liturgie* [Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia 35], Rome 1985, 207-226 καί Boris Bobrinskoy, [archipr.], *La vie liturgique*, [Catéchèse Orthodoxe], éd. Cerf, Paris 2000, 17-18, κυρίως 23 κ.έ. Περισσότερα γιά τό θέμα αὐτό βλ. Constantin Andronikof, *Le sens des fêtes*, t. 1,

καί τά ἱερά ἄμφια³.

Ἡ καθιέρωση τῶν ἱερῶν ἀμφίων

Ὁ ὄρος «ἄμφιον» προέρχεται ἀπό τό ρῆμα «ἀμφιέννυμι». Στήν κοινή γλῶσσα σημαίνει τήν ἀμφίεση, τό ἔνδυμα⁴. Στήν ἐκκλησιαστική γλῶσσα, εἰδικότερα, ὡς «ἄμφια» ἐννοοῦνται τόσο τά καλύμματα τῆς ἀγίας τράπεζας ὅσο καί τά ἐνδύματα τῶν λειτουργῶν⁵. Στά Εὐχολόγια ἀπαντῶνται καί ὡς «ἀμφίεις»⁶ ἢ «ἀπαμφίεις»⁷. Ἐπίσης, συναντῶνται καί μέ ἄλλες ὀνομασίες, ὅπως «λειτουργικά ἐνδύματα», «ἱερατικά ἄμφια» καί «λειτουργικά ἄμφια»⁸. Προορισμός τῶν ἀμφίων εἶναι ἡ βαθύτατη ἀνάγκη τοῦ

éd. Cerf, Paris 1970 καί τοῦ ἴδιου, *Le cycle pascal*, t. 2, éd. L'Âge d'Homme, Lausanne 1985.

³ Κωνσταντίνου Παπαδοπούλου, «Τό χρῶμα τῶν ἀμφίων τῆς Μ[εγάλης] Σαρακοστής», *Ἐκκλησία* 60 (1983), 238. Βλ. καί Κωνσταντίνου Νικολακοπούλου, *Ζητήματα λογικῆς λατρείας καί λειτουργικῆς ἀγωγῆς*, ἔκδ. Παναγιώτης Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2001, 69.

⁴ Συναντᾶται καί μέ τή μορφή «ἀμφίον» ἢ στόν πληθυντικό «ἐπάμφια». Βλ. Henry Liddell - Robert Scott, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μτφ. Ξενοφών Μόσχου, τ. 1, ἔκδ. Ἰωάννης Σιδέρης, Αθήναι [2001], 150. Βλ. καί Κωνσταντίνου Καλλινίκου, πρωτοπρ., *Ὁ χριστιανικός ναός καί τά τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ἔκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1969, 165.

⁵ Εἰδικά τά εὐχολόγια χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο μέ τήν ἀποκλειστική σημασία τῶν καλυμμάτων τοῦ θυσιαστηρίου καί τῶν ἱερῶν σκευῶν. Βλ. π.χ. *Εὐχολόγιον τό Μέγα*, Βενετία 1863, 326. Βλ. καί Tano Papas, [Ἀθανασίου Παπᾶ, Μητροπ. Χαλκηδόνος], *Studien zur geschichte der messgewander im byzantinischen ritus*, ὁ.π., 60-61.

⁶ Jacobus Goar, *Εὐχολόγιον sive rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgicae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc. cuilibet personae, statui vel tempori congruos, juxta usum orientalis Ecclesiae*, ed. Akademische Druck - U. Verlagsanstalt, Venetiis² 1730 [Graz 1960], 501.

⁷ Jacobus Goar, *Εὐχολόγιον sive rituale Graecorum*, ὁ.π., 498 καί Alexej Dmitrievskij, *Opisanie liturgicheskich rukopisej khranjashichsja v bibliotekach pravoslavnogo vostoka*, t. 2 [Εὐχολόγια], Kiev 1901 [Hildesheim 1965], 362, 994.

⁸ Περισσότερα γιά τήν ποικιλία τῶν σχετικῶν ὄρων βλ. Ἑλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Ὁ συμβολισμός τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ διακόσμου τους σύμφωνα μέ τίς ἱερές πηγές», ὁ.π., 128 (ὑπόσημ. 39) καί Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρωτοπρ., *Τό*

άνθρώπου κάθε εποχής, προκειμένου νά εκφράσει τή λατρεία του πρός τόν Θεό μέ τήν καλύτερη καί πολυτιμότερη ύλη⁹.

Τό ζήτημα τῆς ἀμφίεσης τῶν λειτουργῶν ἀπασχόλησε τήν πατερική διδασκαλία. Πολλοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα, ὅπως οἱ: Σεβηριανός Γαβάλων (5^{ος} αἰ.)¹⁰, Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης (5^{ος} αἰ.)¹¹, Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως (8^{ος} αἰ.)¹², Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων (8^{ος} αἰ.)¹³, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης (12^{ος} αἰ.)¹⁴, Θεόδωρος Βαλσαμών (12^{ος} αἰ.)¹⁵, Δημήτριος Χωματιανός (12^{ος} αἰ.)¹⁶, Νικόλαος Καβάσιλας (14^{ος} αἰ.)¹⁷ καί Συμεών Θεσσαλονίκης (15^{ος} αἰ.), ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν ὑπομνηματιστῶν καί ὡς κατεξοχήν μυσταγωγός¹⁸.

χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση, Θεσσαλονίκη 2012, 12-13 (ἀνέκδοτη μεταπτυχιακή ἐργασία).

- 9 Πρβλ. *Chronicon Paschale*, t. 2, ed. Ludwig August Dindorf, [CSHB], Bonne 1832 [ἔκδ. Bibliobazaar, Charleston-South Carolina 2008], 544-545. Εἰδικότερα γιά τή θεολογική νοηματοδότηση τῆς ἐνδυμασίας βλ. Ἄννας Τιρικανίδου, *Ὁ θεολογικός χαρακτήρας τοῦ ἐνδύματος στήν Καινή Διαθήκη σέ σχέση μέ τό περιβάλλον της*, Θεσσαλονίκη 2009, 108 κ.έ. (ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή).
- 10 *Εἰς τήν παραβολήν τοῦ ἀσώτου*, *Patrologia Graeca* 59, 520. Τό ἔργο αὐτό ἀποδίδεται στόν Σεβηριανό Γαβάλων, σύγχρονο τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Βλ. συγκεκριμένα Δημητρίου Μπαλάνου, *Πατρολογία*, Αθήναι 1930, 350.
- 11 *Περί τάξεως ἐπισκόπου τίνος φέρει*, *Patrologia Graeca* 78, 272 κ. ἀ.
- 12 *Ἱστορία ἐκκλησιαστική καί μυστική θεωρία*, *Patrologia Graeca* 98, 384-454.
- 13 *Λόγος περιέχων τήν ἐκκλησιαστικήν ἅπασαν ἱστορίαν καί λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θείᾳ ἱερουργίᾳ τελουμένων*, *Patrologia Graeca* 87, 3981-4002.
- 14 *Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπί διορθώσει τῶν περί αὐτόν*, *Patrologia Graeca* 135, 729-909, ἰδιαίτερα 812-816.
- 15 *Ἀποκρίσεις εἰς τάς κανονικάς ἐρωτήσεις Μάρκου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας*, *Patrologia Graeca* 137, 36-1498.
- 16 *Περί βαθμῶν συγγενείας*, *Patrologia Graeca* 119, 949D.
- 17 Βλ. ἐνδεικτικά *Εἰς τήν ἱεράν στολήν*, στό Nicolas Cavasilas, *Explication de la divine liturgie*, ὁ.π., 364-367.
- 18 Βλ. ἐνδεικτικά *Ἀποκρίσεις πρός τινάς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως ἠρωτηκότος αὐτόν*, *Patrologia Graeca* 155, 829-952 καί *Ἐρμηνεία περί τε τοῦ θείου ναοῦ καί τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε, περί καί διακόνων, ἀρχιερέων τε καί τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στολῶν ἱερῶν περιβάλλεται οὐ μὴν ἀλλά καί περί τῆς θείας μυσταγωγίας*, *Patrologia Graeca* 155, 697-749. Γιά αὐτόν βλ. Ἰωάννου Φουντούλη, *Τό λειτουργικόν ἔργον Συμεών τοῦ*

Τά ιερά ἄμφια ὑπῆρξαν ἐγγενές στοιχεῖο στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρχικά οἱ λειτουργοί δέν φοροῦσαν εἰδικά ἐνδύματα, κατά τήν τέλεση τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἡ ἐνδυση τοῦ λειτουργοῦ μέ ιερά ἄμφια, πρὶν τήν τέλεση τῆς θείας λατρείας, δηλώνει τή μετάβαση ἀπό τό κοσμικό στό ἱερό¹⁹. Ἡ λειτουργική ἀμφίεση τοῦ κλήρου ἐπηρεάστηκε καί ἀπό τήν ἰουδαϊκή λατρευτική παράδοση. Σ' αὐτήν ὀφείλεται καί ἡ συμβολική χροιά, πού τά περιβάλλει, ὅπως μαρτυρεῖται στήν Παλαιά Διαθήκη²⁰. Μετά τή θέσπιση ἐλεύθερης ἄσκησης τῆς χριστιανικῆς λατρείας στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, δέν διέκριναν ἀπλῶς τούς κληρικούς ἀπό τούς λαϊκούς, ἀλλά ὑποδείκνυαν καί τόν ἀκριβῆ βαθμό τῆς ἱερωσύνης²¹. Τή

Θεσσαλονίκης. Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν καί θεωρίαν τῆς θείας λατρείας, ἔκδ. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη 1966, 127-141 καί Πρακτικά Λειτουργικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ ἐν ἀγίοις πατρός ἡμῶν Συμεῶνος (sic) ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ θαυματουργοῦ (15-9-81), Θεσσαλονίκη 1983.

19 Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, μτφ. Συλλογική, ἔκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1980, 364. Γιά τή λειτουργία τοῦ ἐνδύματος ὡς συμβόλου, βλ. Εὐθυμίου Στύλιου, ἐπισκ. [νῦν μητροπ.] Ἀχελώου, *Χιτῶνες καί ἱμάτια. Θεολογική θεώρηση τοῦ ἐνδύματος*, ἔκδ. Τήνος, Ἀθήνα 1998 καί τοῦ ἴδιου, «Ἱμάτια ὡς τό φῶς». Θεολογική θεώρηση τῶν ἱερῶν ἀμφίων», *Τά ἱερά ἄμφια καί ἡ ἐξωτερική περιβολή τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου*, ὁ.π., 25-37. Βλ. καί Hans Joachim Schultz, *The byzantine liturgy. Symbolic structure and faith expression*, transl. John O'Connell, New York 1986, 15-17 [βλ. καί στά ἑλληνικά: Χάνς Γιοακίμ Σούλτς, *Ἡ βυζαντινὴ λειτουργία. Μαρτυρία πίστεως καί συμβολικὴ ἔκφραση*, μτφ. πρωτοπρ. Δημητρίου Τζέρμπου, ἔκδ. Ακρίτας, Ἀθήνα 1998].

20 Βλ. ἐνδεικτικά Ἔξ. 28,2-8. Γιά τίς ἰουδαϊκές καταβολές τῆς χριστιανικῆς λατρείας βλ. Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, τ. 1, ἔκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2009, 63 κ.έ. Βλ. καί George Bebis, «The influence of Jewish worship on Orthodox Christian worship», *The Greek Orthodox Theological Review* 22 (1977), 136 [652]-142 [658] καί Sophia Cavalletti, *Ebraismo e spiritualità cristiana*, ed. Studium, Roma 1966. Γενικά, γιά τήν καταγωγή τῶν ἀμφίων ἐφαρμόζεται διπλὴ μέθοδος προσέγγισης: ἀπό τήν ἰουδαϊκὴ παράδοση, γνωστὴ ὡς «ritualistic», καί ἀπό τόν ρωμαϊκὸ κόσμον, γνωστὴ ὡς «antiquarian». Περισσότερα γιά τό θέμα αὐτό βλ. Karel Innemée, *Ecclesiastical vestments in Nubia and the christian Near-East*, ed. Rijksuniversiteit te Leiben, Leiden 1990, 3-5.

21 Ἀθανασίου Παπᾶ, μητροπ. Ἐλενουπόλεως [νῦν Χαλκηδόνος], «Περὶ τῆς διακοσμῆσεως τῶν ἱερατικῶν ἀμφίων», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος* 57 (1975), 98. Βλ. καί Miguel Arranz, «Les rôles dans l'assemblée chrétienne d'après le "Testamentum Domini"», *L'assemblée liturgique et les différents rôles dans l'assemblée*, [Ephemerides Liturgicae, Subsidia 9], Rome 1977, 43 κ.έ. Ἰωάννου Φουντούλη, «Ἡ παράδοση καί ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀμφίων», ὁ.π., 176-177 καί Ἀποστόλου Μπουρνέλη, «Ἡ διάκριση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας

θέσπιση τῶν ἀμφίων εὐνοοῦσε τότε καί ἡ κοσμική ἀντίληψη, πού ἐνίσχυε τήν ἐνδυματολογική διαφοροποίηση τῶν ἐπαγγελματικῶν καί κοινωνικῶν τάξεων²². Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀναφέρει: «χρήσιμον δέ καί τό τῆς ἐσθῆτος ἰδίωμα προκηρυττούσης ἕκαστον καί προδιαμαρτυρομένης τό ἐπάγγελμα τῆς κατά Θεόν ζωῆς»²³.

Τά ἱερά ἄμφια στήν Ἀνατολή ἀναπτύχθηκαν ἀπό τόν 3^ο αἰ. Ἐκτός ἀπό τήν ἰουδαϊκή παράδοση καί ὁ μοναχισμός ἀποτελέσσε κύριο παράγοντα στή διαμόρφωση τῶν βασικῶν ἱερατικῶν ἀμφίων. Ἀντίθετα, στή Δύση ἐμφανίζονται ἀργότερα, μετά τόν 5^ο αἰ. καί ἔχουν προέλευση καθαρά κοσμική, προῖόν ἐξαρτήσεως ἀπό τήν ἑλληνορωμαϊκή παράδοση²⁴.

Τά ἱερά ἄμφια, σέ ἐπακριβῶς καθορισμένες μορφές καί χρώματα, συνοδεύουν τήν τέλεση τῆς θείας εὐχαριστίας καί ἄλλων ἱερῶν τελετῶν, καθόλη τή διάρκεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Ἡ μορφή τους ἀναπτύχθηκε πλήρως μέχρι περίπου τό τέλος τοῦ 9^{ου} αἰ.²⁵. Παρόλο πού αὐτά ἐξελίχθηκαν καί παγιώθηκαν στό πέρασμα τοῦ χρόνου, ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν τήν παλαιά τους μορφή²⁶.

καί ὁ ρόλος τους γιά τή λειτουργία τοῦ σώματος», *Ἄγκυρα Ἐλπίδος*, τχ. 69 (Ιούλιος-Αὐγουστος 2012), 27-30.

22 Christopher Walter, *Art and ritual of the Byzantine Church*, [Birmingham Byzantine Series 1], ed. Variorum Publications, London 1982, 10. Πρβλ. καί Παναγιώτου Παπαευαγγέλου, *Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ καί ἰδία τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου*, Θεσσαλονίκη 1965, 52-53 καί Πάρη Καλαμαρά, *Ἱερατικά ἄμφια. Ἱεροτελεστία καί πίστη, βυζαντινὴ τέχνη καί θεία λειτουργία*, [Κατάλογος Ἐκθεσῆς Μουσείου Ἑλληνικῶν Ἀρχαιοτήτων], Μεμβούρνη 1999, 176-178.

23 Ὅροι κατὰ πλάτος, ἐρώτησις 22, *Patrologia Graeca* 31, 980B. Ὁ T. Campanella συμπληρώνει: «Σύμφωνα μέ τήν τέχνη τοῦ καθένα μοιράζονται τίς ἐνδυμασίες ὁ γιατρός καί ὁ ἐνδυματολόγος», Tommaso Campanella, *Ἡ πολιτεία τοῦ ἡλίου*, μτφ. Αθανασίας Κοντοχρήστου, ἔκδ. Ἄρδην, Αθήνα [2007], 30-31. Ἄλλωστε, στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας τό ἔνδυμα ἐκδηλώνει αὐτό πού εἶναι τό ἄτομο γιά τά μέλη τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Βλ. Jean Chevalier-Alain Gheerbrandt, *Dizionario dei simboli*, ed. Rizzoli, Milano 1986, 239.

24 Ἀναλυτικά βλ. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, *Τά ἱερατικά ἄμφια καί ὁ συμβολισμός αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ*, ὁ.π., 23 κ.έ.

25 Βλ. Karen Stolleis, *Messgewänder aus deutschen Kirchenschatzen vom mittelalter bis gegenwart*, ed. Schnell-Steiner, Regensburg 2001, 9 κ.έ. καί Σταματίου Σκλήρη, [πρωτοπρ.], «Παιδαγωγικές δυνατότητες τῆς βυζαντινῆς τέχνης», *Σύναξη*, τχ. 8 (Φθινόπωρο 1983), 127.

26 Ἰωάννη Φουντούλη, *Λειτουργική Α'. Εἰσαγωγή στή θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη⁵ 2007, 64-65 καί Henryk Paprocki, *Le mystère de l'eucharistie. Genèse et interprétation de la liturgie eucharistique byzantine*, trad. Françoise

Τερά ἄμφια ἔχουν διασωθεῖ, σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο, εἴτε σέ ἐκκλησίες, εἴτε σέ μουσεῖα. Ἀποτελοῦν, ἀναμφιβόλως, σημαντικά ἱστορικά τεκμήρια τοῦ παρελθόντος, πού φωτίζουν τό παρόν, ἀποτελώντας ταυτόχρονα καί προϊόντα τέχνης, τεράστιας σημασίας²⁷.

Τά ἱερά ἄμφια στή χριστιανική τέχνη

Ἐδῶ πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική τέχνη εἶναι τέχνη λειτουργική. Πρόκειται γιά ἕνα ὀπτικό σύστημα, πού ὑπογραμμίζει πνευματικά γεγονότα²⁸. Καί ἕνα τέτοιο γεγονός εἶναι ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ, πού σημαίνει τήν εἴσοδο τοῦ πνεύματος στήν ὕλη. Κάτω ἀπό αὐτές τίς προϋποθέσεις, κάθε γραμμή, κάθε χρῶμα, κάθε χαρακτηριστικό τῆς μορφῆς, ἀποκτᾷ ἕνα ἰδιαίτερο νόημα. Ἡ Ἐκκλησία δέν λησμονεῖ ποτέ τόν διακονικό ρόλο τῆς τέχνης, πού ὑπηρετεῖ τήν ἔλευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο καί τόν ἁγιασμό τοῦ ἀνθρώπου. Τελικά, αὐτός εἶναι ὁ σκοπός τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης: νά μεταμορφώσει τόν ἄνθρωπο πού γίνεται μέτοχος τῆς ὠραιότητάς της²⁹. Ἔτσι, δέν ἀντιπαραθέτει τούς κόσμους τῆς αἰωνιότητος καί τοῦ χρόνου, τοῦ πνεύματος καί τῆς ὕλης, τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου. Τούς βλέπει ἐνωμένους σέ μία ἐνιαία πραγματικότητα, σέ αὐτό τό ἀέναο φῶς στό ὁποῖο ὅλα τά πράγματα ζοῦν, κινοῦνται καί ὑπάρχουν. Ἡ

Lhoest, éd. Cerf, Paris 2009, 164-191.

²⁷ Τῆ σπουδαιότητα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας φανερώνει ἡ τεράστια βιβλιογραφία, ἑλληνική καί ξένη, ἡ ὁποία ἔχει παραχθεῖ. Βλ. ἐνδεικτικά Ἀθανασίου Παπαῦ, μητροπ. Ἐλενουπόλεως [νῦν Χαλκηδόνος], «Βιβλιογραφία ἱερατικῶν καί λειτουργικῶν ἀμφίων τοῦ βυζαντινοῦ τύπου», *Θεολογία* 52 (1981), 754 κ.έ. Γιά τήν προγενέστερη τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ βιβλιογραφική παραγωγή βλ. τήν ὑπόσημ. 1.

²⁸ Εἰδικότερα βλ. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, πρωτοπρ., *Ἡ θεολογική μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας*, ἔκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα²1996, 144-162.

²⁹ Ἐδῶ ἔχει θέση ἡ ἀποψη τοῦ Paul Evdokimov, *Ἡ σύγχρονη τέχνη ἢ ἡ ἀχρήστευση τῆς σοφίας*: «Τί μπορεῖ νά πεῖ γιά τή μεταμόρφωση τοῦ ὕλικου κόσμου σέ πνευματικό; Στήν καλύτερη περίπτωση μένει σάν μία ἀκτίνα αἰχμάλωτη σ' ἕναν καθρέφτη καί σημάδι μίας ζωῆς πού ἀρνήθηκε τήν ἐλπίδα». Βλ. Philip Sherrard, *Περί ὕλης καί τέχνης*, μτφ. Συλλογική, ἔκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1970, 110. Γιά τή σημασία τῆς καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης στόν Χριστιανισμό βλ. Jean Paul Audet, «Foi et expression culturelle», *La liturgie après Vatican II*, [Unam Sanctam 66], éd. Cerf, Paris 1967, 346-356.

παράδοση σέ κάθε λειτουργική τέχνη βασίζεται σέ δύο πραγματικότητες: σέ κάποιο ιστορικό γεγονός καί στή θεία ἀποκάλυψη, πού ξεπερνᾶ τά σύνορα τοῦ χρόνου³⁰.

Στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἡ τέχνη δέν ἀναζητᾶ τήν ἀλήθεια. Τή διατυπώνει ὡς καθολικό βίωμα. Τό ἐπίτευγμα εἶναι τό καθολικό βίωμα τῆς θεολογίας καί ὄχι ἡ προσωπική ἔμπνευση, ἡ ὁποία ὡστόσο δέν ἀποκλείεται³¹. Ἡ ἐσχατολογία καί ἡ πορεία πρὸς τή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέν παραμένουν ὡς καθολικό βίωμα μόνο τῆς θείας λατρείας. Συμπαρασύρουν καί τήν ὀρθόδοξη τέχνη. Οἱ πιστοί, συναγμένοι μέσα στήν Ἐκκλησία γιά τήν τέλεση τῆς θείας λατρείας, ἀποκαθιστοῦν μέσῳ τῆς τέχνης καί τῶν λειτουργικῶν κειμένων τόν σύνδεσμό τους μέ τήν Ἐκκλησία. Στήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας παρατηρήθηκε ὅτι δέν ὑπάρχει ἀληθινή τέχνη, ὅταν δέν ὑπάρχει γνήσια λειτουργική ζωή καί δέν βιώνεται σωστά ἡ ἐκκλησιαστική παράδοση. Ἡ ἔλλειψη πνευματικῆς ζωῆς μαρτυρεῖ ἐκκλησιολογική κρίση³².

Τά ἱερά ἄμφια, ὡς προϊόν τῆς λειτουργικῆς τέχνης³³, ὑπάρχουν γιά νά ἀναδεικνύουν τά τελούμενα καί ὄχι τόν τελετουργό. Ἡ ἀναζήτηση πρωτοτυπίας καί ἐντυπωσιασμοῦ ὀδηγοῦν σέ μορφές τέχνης πού φέρουν τά χαρακτηριστικά τοῦ «κίτς»³⁴. Ὅποτε παρατηρήθηκε ὑποταγή τοῦ ἡθους τῆς λατρείας σέ μία ἀτομική αἰσθητική καί στήν ἐπίδειξη -δηλαδή σέ μία ξένη λογική- τότε τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὀπισθοδρόμηση καί

30 Βλ. Τρύφωνος Τσομπάνη, *Ἡ τῶν θείων εὐκοσμία καί τάξις. Αἰσθητική σπουδή τῆς θείας λατρείας*, ἔκδ. Μυθονία, Θεσσαλονίκη 2009, 95-96. Βλ. εἰδικότερα Michel Quenot, *Ἡ εἰκόνα: θεά τῆς βασιλείας*, μτφ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, ἔκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, 79 Philip Sherrard, *Περί ὕλης καί τέχνης*, ὁ.π., 17 καί τοῦ ἴδιου, *Τό ἱερό στή ζωή καί στήν τέχνη*, μτφ. Ἰωσήφ Ροηλίδη, ἔκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994, 120. Γιά τήν πνευματική διάσταση τῆς τέχνης βλ. Wassily Kandinsky, *Γιά τό πνευματικό στήν τέχνη*, ἔκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1981, 7.

31 Βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Τίμιοι μέ τήν Ὁρθοδοξία*, ἔκδ. Ἀστήρ, Αθήνα 1967, 90 καί Σταματίου Σκλήρη, [πρωτοπρ.], *Ἐν ἐσόπτρῳ*, ἔκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1992, 187-188.

32 Βλ. Ανέστη Κεσελόπουλου, *Ἡ λειτουργική παράδοση στόν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, ἔκδ. Παναγιώτης Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1994, 170.

33 Συναντᾶται ὁ ὅρος «τέχνη ἀμφίων». Βλ. συγκεκριμένα Τρύφωνος Τσομπάνη, *Ἡ τῶν θείων εὐκοσμία καί τάξις*, ὁ.π., 31.

34 Μανόλη Βαρθούνη, «Τό “κίτς” στή σύγχρονη ἑλληνική ἐκκλησιαστική καί λαϊκή θρησκευτική τέχνη», *Θεολογία* 83 (1/2012), 247-266.

καλλιτεχνική έκπτωση. Η ὀρθόδοξη παράδοση είναι ὑψηλῆς αισθητικῆς καί ἑλληνοπρεποῦς λιτότητας, κάλλους, μέτρου, καί κλασικῆς συνέχειας³⁵.

Τό ἥθος στήν αισθητική τῆς ὀρθόδοξης λατρείας, γενικότερα, καί τῆς λειτουργικῆς ἀμφίεσης τῶν κληρικῶν, εἰδικότερα, ὑπέστησαν μεγάλη ἀλλοίωση κατά τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας. Συνεπῶς, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς παραδοσιακό κάτι πού ἀνήκει στήν ἐποχή αὐτή. Τά πρῶτα χαρακτηριστικά παραδείγματα πολυχρωμίας καί ἔλλειψης ὁμοιομορφίας στά ἱερά ἄμφια ἀντλοῦμε ἀπό τήν εἰκονογραφία τῆς ἐποχῆς³⁶.

Ἀναζήτηση συμβολισμῶν

Ὁ συμβολισμός ὑπῆρξε ἀρχαιότατη συνήθεια τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήν ὁποία ἐκφράστηκαν ὑψηλές ἔννοιες τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ συμβολική γλῶσσα συναντᾶται ἤδη στήν Ἁγία Γραφή. Ὁ μελετητής τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ βρίσκεται μπροστά σέ πλῆθος συμβολισμῶν, τούς ὁποίους καλεῖται νά ἀποκωδικοποιήσει³⁷.

³⁵ Ἰωάννου Φουντούλη, «Θεία λατρεία καί τέχνη», *Ὁρθοδοξία* 3 (1996), περ. β', 228 καί Παναγιώτη Μιχαηλῆ, *Αἰσθητική θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήνα 1972, 49. Βλ. καί Χρήστου Γιανναρά, «Δυσείμων μορφή», *Κάτι τό ὠραῖον. Μία περιήγηση στήν ἑλληνική κακογουστία*, ἔκδ. Οἱ Φίλοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἄντί», Ἀθήνα 1984, 101 καί Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, [πρωτοπρ.], *Ἐκκλησία προσευχομένη. Εἰσαγωγή στή λειτουργική θεολογία*, μτφ. Πρωτοπρ. Δημήτριος Τζέρμπος, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1991, 43. Ὁ ὅρος «αισθητική» εἶναι γνωστός στήν ἐπιστήμη ἀπό τό 1750 ὡς «aesthetica». Τόν εἰσήγαγε ὁ Alexander Gottlieb Baumgarten, *Aesthetica*, t. 1-2, Frankfurt-Oder 1750-1758 [ed. Georg Olms Verlag, Hildesheim-New York 1970]. Βλ. καί Γερασίμου Βώκου, «Ἡ γέννηση τῆς aesthetica. Ἡ αισθητική. Τό κάλλος ἀπό τόν Πλάτωνα ὡς τόν Σάρτρ. Τό βάρος τοῦ κίτς», [Ἀθήνα] *Τό ἄλλο Βῆμα*, φ. 14-01-2001, 3-5. Γιά τήν ἔννοια τοῦ κάλλους στήν ὀρθόδοξη παράδοση βλ. Χρυσοστόμου Σταμούλη, *Κάλλος τό ἅγιον, Προλεγόμενα στή φιλόκαλη αισθητική τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἔκδ. Ἀκρίτας, [Ὁρθόδοξη Μαρτυρία 87], Ἀθήνα 2004, 25-26. Ἰδιαίτερα γιά τήν ἔννοια τοῦ κάλλους στή λατρεία βλ. ὁ.π., 53-102. Γιά τή σημερινή κατάσταση τῶν ἐκκλησιαστικῶν τεχνῶν βλ. Μανόλη Βαρβούνη, «Τό “κίτς” στή σύγχρονη ἑλληνική ἐκκλησιαστική καί λαϊκή θρησκευτική τέχνη», *Θεολογία* 83 (1/2012), 247-266.

³⁶ Ἡ ἀνομοιομορφία τῆς περιόδου αὐτῆς συναντᾶται καί σέ χώρους, ὅπου ἐπικράτησε τελικά ὁμοιομορφία καί ὁμοιοχρωμία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ ναός Τιμίας Ζώνης στή Μόσχα (17^{ος} αἰ.). Βλ. σχετικά Τρύφωνος Τσομπάνη, *Ἡ τῶν θεῶν ἐνκοσμία καί τάξις*, ὁ.π., 51.

³⁷ Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Παναγιώτη Σκαλτσῆ, «Ἡ τῶν συμβόλων ἀλήθεια», *Λειτουργικές Μελέτες*, τ. 1,

Ο συμβολισμός δέν ἦταν ἐφεύρημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Γνωστός σέ ἀρχαῖες θρησκείες, ἔγινε ἀποδεκτός ἀπό τούς ἰουδαίους. Ἀπό ἐκεῖ τόν παρέλαβε ἡ Ἐκκλησία, τόν ἐμπλούτισε μέ ἐντελῶς νέο περιεχόμενο καί τοῦ ἔδωσε νέες δυνατότητες ἔκφρασης. Ἀπό τά σύμβολα τῶν κατακομβῶν μέχρι τόν συμβολισμό τῶν λειτουργικῶν ἀμφίων, γραμμή τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε ἡ μετάβαση ἀπό τά αἰσθητά καί ὁρατά στίς ὑπεραισθητές καί ὑπερβατικές ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί τῆς νέας ἐν Χριστῷ ζωῆς³⁸. Συνεπῶς, ὁ συμβολισμός εἶναι οὐσιῶδες συστατικό τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας³⁹.

Εἶναι γεγονός ὅτι πίσω ἀπό τό μικρότερο στοιχεῖο τῆς θείας λατρείας κρύβεται κάποιον θεολογικό νόημα. Λέει χαρακτηριστικά ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης: «οὐδέν μικρόν ἐν τῇ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. Οὐδέν δίχα λόγου, ὅτι αὐτοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου ἡ Ἐκκλησία»⁴⁰. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τά ἱερά ἀμφια. Δέν ἀποτελοῦν ἀπλά τελετουργικά ἐνδύματα, ἀλλά καί σύμβολα πνευματικῶν ἐννοιῶν: «χάριν ἔχουσι θείαν καί σημασίαν πνευματικὴν ἕκαστον τούτων ἔχει τινά»⁴¹.

Στὴν ἀνατολική λειτουργική παράδοση ὁ συμβολισμός τῶν ἀμφίων εἰσάγεται ἀπό

ἐκδ. Παναγιώτης Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 1999, 24-27. Βλ. καί René Guenon, *Le règne de la quantité et les signes des temps*, éd. Gallimard, Paris¹¹1945 καί Γεωργίου Μεντιδάκη, πρωτοπρ., *Τύπος καί συμβολισμός στήν ὀρθόδοξη λατρεία*, τ. 1, Ἡράκλειο²2007, 19-21.

38 Βλ. Παναγιώτη Σκαλτσῆ, «Ἡ τῶν συμβόλων ἀλήθεια», ὁ.π., 32-33. Γιά τή χρήση τῶν συμβόλων καί τῶν συμβολισμῶν γενικότερα στήν Ἐκκλησία βλ. Μανόλη Βαρβούνη, «Σύμβολα καί συμβολισμοί», *Ἐφημέριος*, τχ. 5 (Μάιος 2008), 20-21 καί Ἰωάννου Ζηζιούλα, μητροπ. Περγάμου, «Συμβολισμός καί ρεαλισμός στήν ὀρθόδοξη λατρεία (ἰδιαίτερα στή θ. εὐχαριστία)», *Σύναξη*, τχ. 71 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1999), 10, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «κανένας συμβολισμός δέν μπορεῖ νά εἶναι βασιμμένος σέ φυσικές ιδιότητες». Μέ ἄλλα λόγια, οἱ συμβολισμοί στή λατρεία πρέπει νά βασίζονται ἀποκλειστικά σέ ἱστορικά γεγονότα. Βλ. καί Χρυσστόμου Σταμούλη, *Κάλλος τό ἅγιον*, ὁ.π., 233-234.

39 «Le symbolisme est essentiel à la vie de l'Église. C'est une forme de langage universel», ἀνάκτηση 19-01-2008, <http://www.gallican.org/symbolism.htm>. Ἰδιαίτερα γιά τή χρήση τῶν συμβολισμῶν στή θεία λατρεία βλ. Ἰωάννου Φουντούλη, «Ἡ συμβολική γλῶσσα τῆς θείας λατρείας», *Τελετουργικά Θέματα*, [τ.1], [Λογική Λατρεία 12], ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2002, 89-127.

40 *Περί τοῦ τέλους ἡμῶν καί τῆς ἱεράς τάξεως τῆς κηδείας καί τῶν κατ' ἔθος ὑπέρ μνήμης γινομένων*, *Patrologia Graeca* 155, 680.

41 Συμεών Θεσσαλονίκης, *Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως ἠρωτηκότος αὐτόν*, ὁ.π., 868.

τόν 4^ο αἰ., ἐνῶ στή Δύση συναντᾶται πολύ ἀργότερα, κατά τόν 9^ο αἰ., μέ εἰσηγητή τόν Amalarius Menz (780-851), ὁ ὁποῖος τελοῦσε ὑπό τήν ἐπιτροπή τῆς Ἀνατολῆς⁴².

Στή σύντομη αὐτή μελέτη δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικά μέ τή συμβολική σημασία τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Αὐτό ἄλλωστε, ἔχουν κάνει –μάλιστα ἐπιτυχῶς- ἄλλοι ἐπιστήμονες, τά συγγράμματα τῶν ὁποίων χρησιμοποιοῦνται στήν παροῦσα μελέτη καί στά ὁποῖα οἱ ἐνδιαφερόμενοι, μποροῦν νά πληροφορηθοῦν μαζί μέ τήν ἱστορική ἐξέλιξη καί τή συμβολική σημασία καθενός ἱεροῦ ἀμφίου⁴³. Γιά τόν λόγο αὐτό καί τό ἐνδιαφέρον τῆς μελέτης ἐστιάζεται στόν συμβολισμό τοῦ χρώματος τῶν ἱερῶν ἀμφίων, μέ τόν ὁποῖο δέν ἀσχολήθηκαν ἀναλυτικά ἄλλοι ἐπιστήμονες. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστό στήν ἐπιστήμη ὅτι τό θέμα τοῦ συμβολισμοῦ τῶν ἱερῶν ἀμφίων, ἐνῶ μελετήθηκε συστηματικά ἀπό τούς ἐτερόδοξους, δέν ἔτυχε ἀνάλογης ἐπιστημονικῆς ἔρευνας στόν ὀρθόδοξο κόσμο⁴⁴.

Οἱ χρωματικοί συμβολισμοί

Τά χρώματα, στούς διάφορους πολιτισμούς τῆς γῆς, γίνονται μία ἀνθρώπινη γλῶσσα γιά τήν ἔκφραση καί τήν ἐπικοινωνία τῶν ἐσωτερικῶν αἰσθημάτων καί τῶν κοινῶν ἀξιῶν⁴⁵.

⁴² Βλ. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, *Τά ἱερατικά ἄμφια καί ὁ συμβολισμός αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ*, ὁ.π., 44-45. Διαμορφώθηκαν διάφοροι τύποι συμβολισμῶν, ὅπως ὁ ἠθικός, ὁ τυπολογικός κ. ἄ. Γί' αὐτούς βλ. Ἐλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Ὁ συμβολισμός τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ διακόσμου τους σύμφωνα μέ τίς ἱερές πηγές», ὁ.π., 126-127 καί τῆς ἴδιας, «Ἱστορική καί αἰσθητική θεώρηση τῶν ἱερατικῶν καί λειτουργικῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ἐκκλησίας μας», *Ἐφημέριος*, τχ. 6 (Ἰούνιος 2011), 4. Βλ. καί Sebastian Brock, «Clothing metaphors as a mean of theological expression in Syriac tradition», *Typus, symbol, allegorie bei den östlichen vätern und ihren parallelen im mittelalter. Internationales Kolloquium-Eichstätt 1981*, Regensburg 1982, 11-40.

⁴³ Βλ. τήν ὑπόσημ. 1.

⁴⁴ Εἰδικότερα γιά τόν συμβολισμό τοῦ χρώματος τῶν ἱερῶν ἀμφίων βλ. Ἀρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Ἀπό τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ἔκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2011. Βλ. καί Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρωτοπρ., *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὁ.π., 21-102 καί 163-187.

⁴⁵ Βλ. Γιάννη Τσαρούχη, «Ἡ δύναμη τῶν χρωμάτων», *Σύναξη*, τχ. 12 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1984), 15-17.

Ἄς δοῦμε τούς συμβολισμούς τῶν χρωμάτων σέ διάφορους λαούς ⁴⁶ :

	Κόκκινο	Μπλέ	Πράσινο	Κίτρινο	Λευκό
ΑΜΕΡΙΚΗ	Κίνδυνος	Ἀρρενωπότητα	Ἀσφάλεια	Δειλία	Ἀγνότητα
ΓΑΛΛΙΑ	Ἀριστοκρατία	Εἰρήνη Ἐλευθερία	Ἐγκληματικότητα	Πρόσκαιρο	Οὐδετερότητα
ΑΙΓΥΠΤΟΣ	Θάνατος	Ἀρετή Πίστη Ἀλήθεια	Γονιμότητα Δύναμη	Χαρά Εὐφορία Εὐτυχία	Χαρά Εὐθυμία
ΙΝΔΙΑ	Ζωντάνια Δημιουργικότητα	Εὐφορία Γονιμότητα	Ἐπιτυχία	Θάνατος Ἀγνότητα	
ΙΑΠΩΝΙΑ	Ἐπιθετικότητα Κίνδυνος	Προδοσία	Μέλλον Νεότητα Ἐνέργεια	Χάρις Εὐγένεια	Θάνατος
ΚΙΝΑ	Χαρά Εὐθυμία	Παράδεισος Κατήφεια	Δυναστεία Ming Παράδεισος	Ζωή Πλοῦτος	Θάνατος Ἀγνότητα

Εἰδικά γιά τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία βλ. Ἀριστοτέλους, *Περί χρωμάτων*, τ. 3, ἔκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1994. Γενικότερα βλ. Jean Peyresblanques, «Histoire et symbolisme des couleurs», ἀνάκτηση 24-12-2007, <http://www.acintosh%20HD/Desktop%20Folder/couleurs>.

⁴⁶ «La couleur. Symbolique des couleurs suivant le pays», ἀνάκτηση 01-02-2008, <http://www.cheneweb.online.fr/metier/graphisme/couleur/htm>. Βλ. καί «Symbolique des couleurs», ὁ.π. Εἰδικότερα γιά τούς συμβολισμούς τῶν χρωμάτων στήν Αἴγυπτο βλ. «Symbolisme des couleurs dans l'Égypte antique», ἀνάκτηση 22-01-2008, <http://fr.wikipedia.org>. Παρατηρήθηκε, μάλιστα, ὅτι ὁρισμένοι πολιτισμοί ἔχουν μεγαλύτερη οικειότητα στήν ἔννοια τῶν χρωματικῶν συμβολισμῶν. Βλ. συγκεκριμένα Benoît Buetubela, *Le signe et le sens: à propos sur le langage du Nouveau Testament, médiations du sacré*, éd. Centre d'Études des Religions Africaines, Kinshasa 1987, 402 καί Paulin Poucouta, «Symbolisme biblique et sagesse africaine», *L'Afrique au cœur. Défis et espoirs*, Paris 1999, 175-178.

			Κατήφεια	Δύναμη	
--	--	--	----------	--------	--

Από τόν παραπάνω πίνακα, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ή γλῶσσα τῶν χρωμάτων δέν εἶναι πάντα ξεκάθαρη καί υπόκειται σέ μεταβολές⁴⁷. Παρόλα αὐτά, ή γλῶσσα τῆς Ἁγίας Γραφῆς χρησιμοποιεῖ τά χρώματα γιά νά ἐκφράσει τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό. Στήν Καινή Διαθήκη, σέ ἀντίθεση μέ τήν Παλαιά, συναντᾶται ἐξαιρετικά περιορισμένη χρήση τῶν χρωμάτων. Αὐτό δέν ὀφείλεται σέ συνειδητή ἀποστροφή τῶν χρωματικῶν συμβολισμῶν, ἀλλά στήν ἀναγκαιότητα κρίσης τῶν πραγμάτων μέ πνευματικά κριτήρια⁴⁸. Τό βιβλίό πού χρησιμοποιεῖ περισσότερα ἀπό ὅλα τά ὑπόλοιπα τούς συμβολισμούς τῶν χρωμάτων εἶναι ή Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, ἐπιτυχάνοντας νά ἐκφράσει τή θεολογική ἀλήθεια⁴⁹. Ἄς δοῦμε μερικά παραδείγματα τῆς χρήσης τῶν χρωμάτων στή βιβλική γλῶσσα:

Τό **χρυσό** συμβολίζει τήν ἀπαστράπτουσα λάμψη τοῦ θείου, τήν οὐράνια δόξα, τήν ἐπικράτηση τοῦ καλοῦ καί τήν ἄμεση παρουσία τοῦ Θεοῦ⁵⁰.

Τό **λευκό** χρησιμοποιεῖται γιά νά περιγράψει τή φύση. Ὅρισμένες φορές χρησιμοποιεῖται στήν περιγραφή τοῦ σώματος, ὑγιοῦς ἢ ἀσθενοῦς. Συμβολίζει τήν ἀγνότητα, τήν καθαρότητα, τή λαμπρότητα, τή χαρά, τή νίκη καί τή δικαιοσύνη⁵¹. Τό λευκό εἶναι τό κατεξοχήν ἱερατικό χρῶμα στή γλῶσσα τῆς Ἁγίας Γραφῆς⁵².

⁴⁷ Βλ. Ludwig Gschwind, «Die liturgischen farben, rot und rot ist nicht das gleiche», *Gottesdienst* 1 (1992), 8.

⁴⁸ Alfred Hermann, «Farbe», *Reallexikon für antike und christendum* 7 (1969), 413.

⁴⁹ Περισσότερα γιά τόν συμβολισμό τῶν χρωμάτων στήν Ἁγία Γραφή βλ. «Symbolism in the Bible. Colors», ἀνάκτηση 19-01-2008, <http://www.christcenteredmall.com/teachings/symbolism/colors.htm> καί «Color symbolism and color meaning in the Bible», ἀνάκτηση 19-01-2008, <http://www.ridingthebeast.com/articles/colors>. Πρβλ. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, «Τό ἀνθηρότερον ὅλων τῶν χρωμάτων», *Ἐφημέριος*, τχ. 11 (Ἰούνιος 1983), 154.

⁵⁰ Βλ. ἐνδεικτικά *Ἰεζ.* 1,27-28 *Ἰεζ.* 8,2 *Β΄ Κορ.* 4,6 καί *Ἀποκ.* 21,23.

⁵¹ Βλ. ἐνδεικτικά *Δαν.* 7,9 *Ἦσ.* 1,18 *Ματθ.* 28,3 *Μάρκ.* 16,5 *Ἰω.* 20,12 *Ἀποκ.* 3,4-5 4,4 καί 7,9.

⁵² Βλ. Jean Danielou, *Ἁγία Γραφή καί λειτουργία. Ἡ βιβλική θεολογία τῶν μυστηρίων καί τῶν ἐορτῶν κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, μτφ. Συλλογική, ἔκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Αθήνα 1981, 59. Γιά τή χρήση τοῦ λευκοῦ γενικότερα στή θρησκεία βλ. Hans-Dieter Betz, «Lukian von Samosata und das Neuen

Τό **κόκκινο** συναντᾶται στήν περιγραφή ἀκριβῶν ὑφασμάτων καί στίς τελετές ἐξαγνισμοῦ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Συμβολίζει, ἀνάλογα μέ τήν ἀπόχρωσή του, τήν ἁμαρτία, τήν ἀσθένεια, τόν πλοῦτο, τήν εὐημερία, τή βασιλική ἀξία, τό αἷμα, τή ζωή, τή θυσία, τή βία καί τόν πόλεμο⁵³.

Τό **πορφυρό** ἦταν τό πολυτιμότερο ἀπό τά ἀρχαῖα χρώματα. Προερχόταν ἀπό ἕνα ὄστρακόδερμο, πού βρισκόταν στή Μεσόγειο. Γιά τήν παραγωγή μιᾶς οὐγκιᾶς βαφῆς ἀπαιτοῦνταν 250.000 μαλάκια. Στό γεγονός αὐτό ὀφείλεται ἡ μεγάλη ἀξία του. Ἐτσι, χρησιμοποιήθηκε ὡς βασιλικό χρώμα. Συμβολίζει τόν πλοῦτο καί τή βασιλική ἀξία. Μαζί μέ τό μπλέ καί τό κόκκινο χρησιμοποιεῖται στήν περιγραφή ἱερῶν καί πολύτιμων ὑφασμάτων⁵⁴.

Τό **πράσινο** χρησιμοποιεῖται συνήθως γιά τήν περιγραφή τῶν φυτῶν καί τήν ἀνάπτυξη τῆς φύσης. Κατά συνέπεια, συμβολίζει τή νέα βλάστηση, τήν ἀναγέννηση καί τήν ἐλπίδα⁵⁵.

Τό **μπλέ** συναντᾶται, κυρίως, στήν Παλαιά Διαθήκη γιά νά δηλώσει τά ἱερά ὑφάσματα. Σχετικά μέ τό ἀνθρώπινο σῶμα, χρησιμοποιεῖται γιά νά περιγράψει τό χρώμα μιᾶς πληγῆς ἢ μπορεῖ νά ἀναφέρεται καί στήν ἴδια τήν πληγή. Χρησιμοποιεῖται, ἐπίσης, ὡς σύμβολο πλούτου καί τῆς διαφορᾶς πού προκύπτει ἐξαιτίας του. Συμβολίζει τόν οὐρανό, τό στερέωμα, τόν παράδεισο καί τό Ἅγιον Πνεῦμα⁵⁶.

Τό **μαῦρο** ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά συχνότερα χρησιμοποιούμενα στήν Ἁγία Γραφή χρώματα. Περιγράφει τό μεσονύκτιο, τό ἀσθενές σῶμα, τά ὑγιῆ μαλλιά, τά πρόσωπα τῶν πτωμάτων, τόν οὐρανό, τή σκίαση τοῦ ἡλίου καί τῆς σελήνης. Γενικά, συσχετίζεται μέ τίς ἀρνητικές πλευρές τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Συμβολίζει τήν ἁμαρτία, τίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ, τόν θάνατο, τό πένθος· ἐπιπλέον, τή μετάνοια καί τή λύπη⁵⁷.

Testament», *Texte und untetsuchung zur geschichte der altchristlichen literatur* 76 (1961), 56 κ. έ., 125 κ. έ. καί 133.

53 Γέν. 25,25 καί 38,28 Ἰησ. Ναη 2,18 Ἦσ. 1,18 καί Ἀποκ. 12,3.

54 Βλ. ἐνδεικτικά Ἐξ. 27,16 Β' Παραλ. 3,14 Παροιμ. 31,22 Μάρκ. 15,17 Πράξ. 16,14 Ἀποκ. 17,3-4 καί 18,16.

55 Βλ. ἐνδεικτικά Ἰερ. 11,16 Ψαλμ. 22,2 καί 36,2.

56 Βλ. ἐνδεικτικά Ἐξ. 28,31 Ἀριθμ. 4,6-7 καί Β' Παραλ. 3,14

57 Βλ. ἐνδεικτικά Ἄσμα Ἀσμ. 1,5 Ἰώβ 3,5 Θρηγ. 4,8 Ἀποκ. 6,5 καί 6,12.

Ἡ λειτουργική βιβλιογραφία ἀποσιωπᾶ, γενικά, τόν συμβολισμό τῶν χρωμάτων στά ἱερά ἄμφια⁵⁸. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἡ ἀποκρυπτογράφηση τοῦ συμβολισμοῦ τῶν χρωμάτων στήν Ἐκκλησία εἶναι ἐξαιρετικά δυσχερής. Οἱ παραπάνω, ὅμως, ἐνδείξεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐρμηνεῖες Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων⁵⁹ καί τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης⁶⁰, καθώς καί ὀρισμένες πληροφορίες τῶν ἔργων πού φέρονται στό ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου⁶¹ καί κάποιες σύντομες παρατηρήσεις στά πρακτικά τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων⁶² μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά θέσουμε τίς βάσεις γιά τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ συμβολισμοῦ τῶν χρωμάτων⁶³. Πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν αἰσθητική σημασία τῶν χρωμάτων στήν ἀνατολική χριστιανική τέχνη μᾶς δίνουν ὀρισμένοι ρῶσοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ V. Bichkov⁶⁴, πού βασιζέται τά συμπεράσματά του στήν ἱστορία, τήν ἀρχαιολογία, τήν ἐρμηνεία τῶν παραπάνω Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Σέ ἄλλες πηγές βασίζεται ἡ N. Bahilina⁶⁵, ἡ ὁποία ἀντλεῖ τό ὑλικό της ἀπό τήν παλαιορωσική γραμματεία καί τή λαογραφία τοῦ 11^{ου} αἰ. μέχρι τήν ἐποχή της.

Ἀπό τή μελέτη τῶν πηγῶν καί τῆς βιβλιογραφίας διαπιστώνεται ὅτι μέχρι τόν 9^ο αἰ.

58 Βλ. Ἀθανασίου Παπᾶ, μητροπ. Ἐλενουπόλεως [νῦν Χαλκηδόνος], «Βιβλιογραφία ἱερατικῶν καί λειτουργικῶν ἀμφίων τοῦ βυζαντινοῦ τύπου», ὁ.π., 754 κ.έ.

59 Βλ. ἐνδεικτικά *Λόγοι*, *Patrologia Graeca* 87, 3201-3364.

60 Βλ. ἐνδεικτικά *Περί τοῦ θείου ναοῦ καί τῆς τούτου καθιερώσεως*, *Patrologia Graeca* 155, 305-361 καί *Περί τῶν χειροτονιῶν*, *Patrologia Graeca* 155, 361-469. Εἰδικότερα βλ. Ἀθανασίου Παπᾶ, μητροπ. Χαλκηδόνος, «Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί ὁ Συμεῶν Θεσσαλονίκης», *Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Πρακτικά ΙΑ' Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου*, Θεσσαλονίκη 2006, 327-338.

61 *Περί τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*, 15/6, *Patrologia Graeca* 3, 360.

62 Βλ. ἐνδεικτικά τόν ἰζ' κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Γεωργίου Ράλλη-Μιχαήλ Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καί ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καί πανευφήμων ἀποστόλων καί τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων καί τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων*, τ. 5, Ἀθήνησιν 1855 [ἀνατύπωσις: ἔκδ. Βασίλειος Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 2002], 430. Πρβλ. τό σχόλιο τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ, ὁ.π., τ. 2, 260.

63 Ἰωάννου Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας*, τ. 1, ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1991, 57.

64 Βλ. συγκεκριμένα Victor Bichkov, *Voprosy istori i teori estetiki*, iz. Moskovsky Gosudarstveny Universitet, [Moskva] 1975, 129-145.

65 Nataliya Bahilina, *Istoria Tshvetooboznachenij v russkom iazyke*, iz. Nauka, [Moskva] 1975.

τά χρώματα τῶν ἀμφίων δέν εἶχαν καμία ἰδιαίτερη σημασία στή χριστιανική λατρεία⁶⁶. Ἀσφαλῶς κυριαρχοῦσε τό λευκό, ἐπειδή ἦταν, στόν μεσογειακό πολιτισμό, τό χρῶμα τῆς ἐορτῆς καί τῶν σημαντικῶν γεγονότων. Ἀπό τή διαδεδομένη χρήση του ἦταν εὐκόλη ἡ μετάβαση στή συμβολική ἐρμηνεία. Ἡ ἀρχή ἐρμηνείας τῶν χρωματικῶν συμβολισμῶν ἔγινε μέ τόν λευκό βαπτισματικό χιτῶνα ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἅγιος Ἀμβρόσιος στή *Μυσταγωγική Κατήχηση* τῶν νεοφωτίστων: «Πῆρες, λοιπόν, τά λευκά ἐνδύματα τῆς ἀκακίας κατά τόν προφητικό λόγο “ραντιεῖς με ὑσώπω καί καθαρισθήσομαι, πλυνεῖς με καί ὑπέρ χιόνα λευκανθήσομαι”⁶⁷. Ἰδιαίτερα κατά τή βυζαντινή περίοδο, τό βασικό χρῶμα τῆς ἀρχιερατικῆς ἀμφίσεως εἶναι τό λευκό «διά τό καθαρὸν τῆς χάριτός τε καί φωτεινόν»⁶⁸. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ περίοδος τῶν νηστειῶν, ὅποτε τό λευκό χρῶμα ἀντικαθίσταται ἀπό τό κόκκινο⁶⁹.

Στούς πρώτους αἰῶνες τοῦ Χριστιανισμοῦ δέν ἐντοπίζονται ἴχνη λειτουργικῶν

⁶⁶ Mario Righetti, *Manuale di storia liturgica*, t. 1, ed. Ancora, Milano 1964, 613.

⁶⁷ *De mysteris*, 7,34. Βλ. Ψαλμ. 50,9. Βλ. Δημητρίου Μωραΐτη, «Ἀμφία (ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γενικῶς)», ὁ.π., 405 καί Κωνσταντίνου Παπαγιάννη, πρῶτοπρ., *Λειτουργική-Τελετουργική*, ἔκδ. Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων, Θεσσαλονίκη 1988, 40. Κύριο στοιχεῖο τῆς ἱερατικῆς στολῆς εἶναι καί τό λευκό στιχάριο, πού συμβολίζει τόν βαπτισματικό χιτῶνα. Βλ. εἰδικότερα Silouani Kurban, *Ἡ ἐνδυση τοῦ νεοφωτίστου στήν ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος*, Θεσσαλονίκη 1996 (ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή). Γιά τόν συμβολισμό τῶν λευκῶν ἐνδυμάτων βλ. Ἑλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Ὁ συμβολισμός τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ διακόσμου τους σύμφωνα μέ τίς ἱερές πηγές», ὁ.π., 130.

⁶⁸ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περί τῆς ἱεράς προσευχῆς*, *Patrologia Graeca* 155, 261D. Γιά τό λευκό φαιλῶνιο τοῦ ἐπισκόπου, πού μετά τήν ἄλωση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν σάκκο, βλ. Μαρίας Θεοχάρη, *Ἐκκλησιαστικά χρυσοκέντητα*, ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, Αθήνα 1986, 17-18 καί Ἑλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Ὁ συμβολισμός τῶν ἱερῶν ἀμφίων καί πέπλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ διακόσμου τους σύμφωνα μέ τίς ἱερές πηγές», ὁ.π., 132 καί 135.

⁶⁹ Βλ. ἀντίστοιχη περίπτωση γιά τό Μέγα Σάββατο Juan Mateos, *Le typicon de la Grande Église. Ms Saint-Croix no 40, Xe siècle*, t. 2, [Orientalia Christiana Analecta 166], éd. Pont[ificium] Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1963, 84 καί 86 καί Alexeij Dmitrievskij, *Opisanie liturgicheskich rukopisej khranjashichsja v bibliotekach pravoslavnogo vostoka*, ὁ.π., 792. Βλ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, [ἱερομ.], «Περί τοῦ λευκοῦ καί πορφυροῦ χρώματος», *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* 17(1894), 124-126 καί Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρῶτοπρ., *Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὁ.π., 71-84 καί 179.

χρωμάτων μέ τή σημερινή ἔννοια. Μεταξύ τοῦ 4^{ου} καί τοῦ 5^{ου} αἰ. ἔχουμε μαρτυρίες πού κάνουν λόγο γιά «λαμπρά ἱμάτια». Αυτό μαῶς ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση ὅτι ἀναφέρεται σέ πολυχρωμία καί λαμπρότητα. Μέσα ἀπό τό χρωμα τῶν ἀμφίων δέν ἀναπαράγεται μία ἰδεολογία, ἀλλά εἰκονίζεται ἡ λειτουργική ἐμπειρία⁷⁰.

Σχετικά μέ τά ἄμφια τῶν λειτουργῶν στή θεία λατρεία, οἱ μαρτυρίες ἀπέχουν πολύ μεταξύ τους, τουλάχιστον μέχρι τά μέσα τοῦ 8^{ου} αἰ. Ἐνῶ ἐξειδικεύονται τά ἄμφια γιά τή θεία λατρεία, σχετικά μέ τά χρώματα δέν ὑπάρχει κανένας κανονισμός καί ἰσχύει μεγάλη ἐλευθερία. Εἰδικά ἡ ὀρθόδοξη λειτουργική τελετουργία ἔχει τή δυνατότητα νά προσλάβει διάφορες πολιτιστικές «προσχώσεις». Ἔτσι, ἔχει ἐνσωματώσει στό τυπικό της στοιχεῖα καί ἐπιδράσεις πολιτιστικές. Στοιχεῖα θεατρικῆς δομῆς καί ἔκφρασης ἀπό τήν ἀρχαία τραγωδία, ἀλλά καί στοιχεῖα μεγαλόπρεπης συμβολικῆς ἀπό τό τυπικό τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷¹.

⁷⁰ Βλ. Μαρίνου Καλλιγᾶ, *Ἡ αἰσθητική τοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας στόν μεσαιῶνα*, Ἀθήναι 1946, 77-79. Κάτι ἀνάλογο γράφτηκε γιά τόν π. Γρηγόριο Κρούγκ καί τόν Λεωνίδα Οὐσπένσκυ, οἱ ὅποιοι «δέν ὑποτάσσονται σέ μία χρωματική αἰσθητική, ἀλλά, ὑποτάσσοντας τήν αἰσθητική αὐτή πού ὑπάρχει ἔντονα στίς εἰκόνες τους, ἀναδεικνύουν τό ἐκκλησιαστικό πνεῦμα τῆς ὀρθόδοξης τέχνης, γιατί δέν ἦταν ὀρθόδοξοι πού ἔγιναν ζωγράφοι τῶν εἰκόνων, ἀλλά ἀληθινοί ζωγράφοι πού εἰκονίζουν τή λειτουργική ἐμπειρία τους μέ χρώματα». Σπύρου Μαρίνη, «Ἡ ἀναβίωση τῆς ὀρθόδοξης λειτουργικῆς τέχνης», *Σύναξη*, τχ. 44 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1992), 61. Πρβλ. Vladimir Lossky, *The meaning of icons*, ed. St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood-New York 1982, 47-48.

⁷¹ Τρύφωνος Τσομπάνη, *Ἡ τῶν θείων ἐνκοσμία καί τάξις*, ὅ.π., 24 καί 27-28. Διατυπώθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς ἐνδυματολογίας φαίνεται, κυρίως, μετά τά μέσα τοῦ 15^{ου} αἰ., ὅποτε ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία προσλαμβάνει κοσμική διάσταση καί τά παλαιά διάσημα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας υἰοθετοῦνται ὡς ἐξαρτήματα τῆς ἐπισκοπικῆς λειτουργικῆς ἀμφίεσης. Βλ. συγκεκριμένα Nicole Thierry, «Le costume episcopal byzantine du IXe au XIIIe siècle d'après les peintures datées (miniatures, fresques)», *Revue des Études Byzantines* 24 (1966), 308-315. Βλ. καί Arthur John Gonzalez, «The byzantine imperial paradigm and eastern liturgical vesture», *Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), 255-267 καί τοῦ ἴδιου, «Further commentary on the byzantine imperial prototype and eastern liturgical vesture», *Greek Orthodox Theological Review* 21 (1976), 71-84. Διατυπώθηκε, ὅμως, καί ἄλλη ἄποψη. Σύμφωνα μέ αὐτήν, τά αὐτοκρατορικά ἐνδύματα δέν ἔγιναν ἀπευθείας ἐπισκοπικά ἄμφια. Ἐπέδρασαν βαθμιαῖα σέ προϋπάρχοντα λειτουργικά ἄμφια, τροποποιώντας τα σιγά-σιγά, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπέλθει ἀφομοίωση. Γιά τήν ἄποψη αὐτή βλ. Βασιλείου Στεφανίδου, ἀρχιμ., «Ἡ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐνδυμάτων

Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή δυτική λειτουργική παράδοση

Ἡ πρώτη διαπιστωμένη μαρτυρία γιά τήν κωδικοποίηση τῶν χρωμάτων, πού συνδέθηκαν μέ συγκεκριμένες λειτουργικές τελετές, ἐντοπίζεται στήν *Ordo Romanus XXI* (β' μισό τοῦ 8^{ου} αἰ.)⁷².

Στήν καρδιά τοῦ μεσαιῶνα ἡ εὐαισθησία στή γλῶσσα τῶν χρωμάτων αὐξάνει ἀκόμη περισσότερο. Ὅτι δέν γίνεται πλέον κατανοητό στόν ἀπλό λαό μέσω τῆς λατινικῆς γλώσσας καί τοῦ νοήματος τῶν ἀκολουθιῶν, γίνεται κατά κάποιον τρόπο ἀντιληπτό μέσω τῆς ὄρασης. Στά χρόνια τῆς δυναστείας τοῦ Καρλομάγνου καί τῶν διαδόχων του μαρτυρεῖται μεγάλη ποικιλία λειτουργικῶν χρωμάτων. Πρῶτος ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' (†1216) ἐκδίδει κοινό κανονισμό, πού σιγά-σιγά ἐπικρατεῖ παντοῦ. Συγκεκριμένα, καθιερώνει πέντε χρώματα, πού ἦταν σέ χρήση στή Ρωμαϊκή Ἐκκλησία: λευκό, κόκκινο, πράσινο, μαῦρο καί μώβ⁷³. Τά ἴδια χρώματα καθορίζονται καί στή Σύνοδο τοῦ Τριδέντου (*Concilium Tridentinum*, 1545-1563), καθώς καί στό Ρωμαϊκό Λειτουργικό Τυπικό (*Missale Romanum*)⁷⁴. Παράλληλα, δέν καταργοῦνται ἄδειες καί τοπικά ἔθιμα χρήσεως καί ἄλλων

τοῦ Βυζαντίου ἐπίδρασις ἐπί τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων», *Θεολογία* 21 (1950), 21-25.

⁷² Γί' αὐτήν καί γιά ἀνάλογες κωδικοποιήσεις τῶν χρωμάτων βλ. Michel Andrieu, «L'ordinaire de la chapelle papale et le cardinal Jacques Gaetani Stefanesci», *Ephemerides Liturgicae* 49 (1935), 230-260. Τά χρώματα τῶν ἀμφίων καί ὁ συμβολισμός τους ἀπασχόλησαν ἀπό νωρίς τή δυτική βιβλιογραφία. Βλ. ἐνδεικτικά Bartolomeo Piazza, *Iride sacra ovvero dei colori ecclesiastici*, Roma 1687. Portal Frédéric, *Des couleurs symboliques dans l'antiquité, le moyen-âge et les temps modernes*, éd. Treuttel et Wurtz, Paris 1857 [éd. Maisnie, Giromagny²1991] καί [La symbolique des couleurs. Des couleurs symboliques dans l'antiquité, le moyen-âge et les temps modernes, éd. Pardès, Grezsur Loing³1999]· John Wickham Legg, *Notes on the history of the ecclesiastical colours*, ed. John S. Leslie, London 1882 [Oxford 2007]· Albert Battandier, «La couleur des vêtements ecclésiastiques dans l'Église latine», *Annuaire Pontifical Catholique* 33 (1930), 384 καί Uberto Palagi, «Fogge e colori delle vesti liturgiche», ἀνάκτηση 15-03-2009, <http://www.sacrumluce.sns.it>

⁷³ *De sacro altaris mysterio*, 1, 65, *Patrologia Latina* 217, 799D-802C. Βλ. Mario Righetti, *Manuale di storia liturgica*, ὁ.π., 615 καί Γεωργίου Βεργωτῆ, «Τό νόημα τῆς τελετουργικῆς», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 75 (1992), 783.

⁷⁴ *Missale Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*, ed. iuxta typicam, Mediolani [1962], 23-24. Διατυπώθηκε πάντως ἡ ἄποψη ὅτι, ἀπό τή γοτθική ἐποχή, ἡ

χρωμάτων, ιδιαίτερα σέ περιοχές ιεραποστολής. Ορίζεται, μάλιστα, ή αντικατάσταση ενός από τά παραπάνω πέντε χρώματος, εάν ή χρήση του αντίκειται στή γνήσια καί ανόθευτη παράδοση τῶν αὐτόχθονων λαῶν⁷⁵.

Μία ἐπιπλέον ὥθηση πρός τήν ἀνανέωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑφασμάτων δόθηκε ἀπό τό κίνημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρύθμισης, πού ξεκίνησε σέ μοναστήρια βενεδικτίνων μοναχῶν, στίς ἀρχές τοῦ 20^{οῦ} αἰ. Ἀπό τό 1930 κ.έ. παρατηρεῖται ἐπιστροφή στά ἱερατικά ἐνδύματα τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς, τά ὁποῖα καί καθιερώνονται ὀλοένα καί περισσότερο. Μετά τόν β' παγκόσμιο πόλεμο, ἔγιναν κάποιες προσπάθειες προσαρμογῆς στίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης τέχνης⁷⁶. Ἡ λειτουργική μεταρρύθμιση τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου (1962-1965) διατήρησε τόν χρωματικό κανόνα τῶν ἀμφίων⁷⁷. Συγκεκριμένα:

α) Διατήρησε τό λευκό, τό κόκκινο, τό πράσινο καί τό μώβ.

β) Κατήργησε τό μαῦρο, ἀντικαθιστώντας τό ἀπό τό μώβ. Ἄλλωστε, στήν ἱστορία τῆς λατρείας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τό μαῦρο καί τό μώβ θεωροῦνταν ἀνέκαθεν ὡς ἕνα χρώμα⁷⁸,

γ) Συμπεριέλαβε στά λειτουργικά χρώματα τό χρυσό, πού μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει

ἀντικειμενική εὐλάβεια μέ τήν ὁποία περιβάλλονται τά ἱερά ἄμφια ἀντικαθίσταται ἀπό τόν τονισμό τοῦ ἀνθρώπινου συναισθηματισμοῦ. Ἀθανασίου Παπαῦ, μητροπ. Ἐλενουπόλεως [νῦν Χαλκηδόνος], «Περί τῆς διακοσμῆσεως τῶν ἱερατικῶν ἀμφίων», ὁ.π., 100.

⁷⁵ *Missale Romanum*, ὁ.π., 23 (§ 117).

⁷⁶ Karen Stolleis, *Messgewänder aus deutschen Kirchenschätzen vom mittelalter bis gegenwart*, ὁ.π., 51-62.

⁷⁷ Εἰδικότερα βλ. *Ρωμαϊκό Λειτουργικό. Ἀναθεωρημένο μέ διάταγμα τῆς Ἁγίας Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ*, δημοσιευμένο μέ ἐντολή τοῦ πάπα Παύλου ΣΤ', ἀνακαινισμένο μέ φροντίδα τοῦ πάπα Ἰωάννου-Παύλου Β', τ. 1, ἔκδ. Κάκτος, [Ἀθήνα] 2006, 90-91. Γιά τό λειτουργικό ἔργο τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου βλ. Yves Congar-Pierre Marie Gy-Jean Pierre Jossua-Marie Dominique Chenu, *La liturgie d'après Vatican II. Bilans, études, prospectives*, éd. Cerf, Paris 1967.

⁷⁸ Τό μώβ ἤδη ἀπό τόν 13^ο αἰ. εἶχε ἀντικαταστήσει τό μαῦρο. Βλ. Mario Righetti, *Manuale di storia liturgica*, ὁ.π., 615. Βλ. καί Alfred Rush, «The colours of red and black in the liturgy of the dead», *Kyriakon. Festchrift Johannes Queasten* 11 (1970), 698-708 καί Gilbert Cope, «Colours (liturgical)», *A New Dictionary of Liturgy and Worship*, London²1974, 178.

τά κύρια χρώματα σέ επίσημες τελετές⁷⁹.

δ) Περιέβαλε τούς χρωματικούς συμβολισμούς μέ μία εϋρύτερη θεώρηση καί σχετική απλότητα⁸⁰.

Τά παραπάνω χρώματα, δηλ. λευκό, κόκκινο, πράσινο, μώβ καί χρυσό, ισχύουν σήμερα σέ ὅλους τούς λειτουργικούς τύπους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (π. χ. ρωμαϊκό, ἀμβροσιανό κ. ἄ.), καθώς καί στήν Ἀγγλικανική⁸¹.

Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στήν ἀνατολική λειτουργική παράδοση

Στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή δέν βρίσκεται σέ ἰσχϋ ἕνας κοινός χρωματικός κανόνας. Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ Μητροπολίτης Χαλκηδόνος Ἀθανάσιος: «Ὁ βυζαντινός λειτουργικός τύπος, ἀντιθέτως πρὸς τόν δυτικόν, δέν γνωρίζει διά τὰ ἄμφια χρωματικόν κανόνα ὑπό τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Ὅλα τὰ χρώματα ἐπιτρέπονται εἰς αὐτόν καί συμβάλλουν, παρὰ τὴν ἀταξίαν των, εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ αἰσθήματος τῆς βυζαντινῆς μεγαλοπρεπείας κατὰ τὰς ἱεράς τελετάς»⁸². Ὁ ἴδιος, ὅμως, ἀναγνωρίζει ὅτι μεταξύ τῶν χρωμάτων «τά φωτεινά (λευκόν, πράσινον, κίτρινον), προτιμῶνται κατὰ τὰς ἑορτάς, ἐνῶ τὰ σκοτεινά (ἐρυθρόν, ἰῶδες, μέλαν) κατὰ τὰς ἡμέρας μετανοίας καί πένθους»⁸³. Συνεπῶς, ἀπό τὴ μία πλευρά, ὁμολογεῖται ἡ ἀταξία πού προέρχεται ἀπό τὴν ἀπουσία ἑνός χρωματικοῦ κανόνα, ἐνῶ, ἀπό τὴν ἄλλη πλευρά, ἀναγνωρίζεται ἡ σύνδεση

⁷⁹ Uberto Palagi, «Fogge e colori delle vesti liturgiche», ὁ.π. καί Dante Balbo, «L'abito fa il monaco e non solo», ἀνάκτηση 15-03-2009 <http://www.caritas-ticino.dyndns.org>.

⁸⁰ Γιά τὴν κατανόηση τοῦ λειτουργικοῦ συμβολισμοῦ μέσα στό πνεῦμα τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου βλ. Pierre Colin, «Phénoménologie et herméneutique du symbolisme liturgique», *La liturgie après Vatican II*, [Unam Sanctam 66], éd. Cerf, Paris 1967, 220-238.

⁸¹ Βλ. ἐνδεικτικά «Table of Anglican Liturgical Colours», ἀνάκτηση 10-09-2012, <http://peterborough-stjohns.org.uk/liturgicalcolours.htm> καί «Liturgical colours for the Anglican year», ἀνάκτηση 10-09-2012, <https://sites.google.com/site/christchurchtrinity/anglican-church-colours>.

⁸² Ἀθανασίου Παπᾶ, μητροπ. Ἐλενουπόλεως [νῦν Χαλκηδόνος], «Περὶ ἱερατικῶν καί λειτουργικῶν ἀμφίων», *Ἐκκλησία καί Θεολογία* 1 (1980), 108.

⁸³ Ὁ.π.

μεταξύ χρωμάτων και έορτών⁸⁴.

Παρόμοια σύνδεση συναντᾶται καί στα μοναστηριακά τυπικά, τά όποια άνέκαθεν προέβλεπαν κάποιο χρωματικό κανόνα στα ιερά ἄμφια. Μέ τή διαφορά ότι δέν προτείνεται πάντοτε μόνον ένα χρώμα γιά κάθε έορτή, οὔτε υπάρχει όμοφωνία από τυπικό σέ τυπικό, όπως φαίνεται ένδεικτικά καί στόν παρακάτω πίνακα⁸⁵:

	Τυπικό Πάτμου	Τυπικό Βατοπεδίου
Χριστούγεννα	Χρυσό	Χρυσό
Θεοφάνεια	Χρυσό ἢ κίτρινο ἢ ἄσπρο ἢ γαλανό	Μπλέ ἢ πράσινο
Μ. Τεσσαρακοστή	Μώβ	Μώβ ἢ μαῦρο ἢ πορφυρό
Σταυροπροσκύνηση	Πορφυρό	Πράσινο
Πάσχα	Χρυσό	Λευκόχρυσο
Κοίμηση	Χρυσό	Μπλέ ἢ κόκκινο
Τιμίου Προδρόμου	Κόκκινο	Κόκκινο

Ἄλλοτε τό χρώμα τῶν ἁμφίων όρίζεται όχι μέ έορτολογικό αλλά μέ έποχικό κριτήριο:
Θέρος: λευκό / Φθινόπωρο: γαλάζιο / Χειμώνας: κόκκινο / Άνοιξη: πράσινο, όπως

⁸⁴ Στή βυζαντινή τέχνη τά χρώματα αποκτοῦν έντονο σημασιολογικό περιεχόμενο, καθώς, «τό χρώμα, μαζί μέ τό φῶς, συνιστοῦσε στόν βυζαντινό πολιτισμό μία από τίς πιό θεμελιώδεις τροποποιήσεις τοῦ ώραίου καί κατεῖχε στό σύστημα τῶν αισθητικῶν κατηγοριῶν έξέχουσα θέση, έκφράζοντας τόν διακοσμητικό καί πνευματικό πλοῦτο τῶν βυζαντινῶν». Κωνσταντίνου Χαραλαμπίδη, «Ἡ έννοια τοῦ χρώματος στό βυζαντινό κόσμο», *Πεμπτουσία* 9 (2002), 89. Γιά τούς συμβολισμούς τοῦ φωτός καί τή σχέση του μέ τά χρώματα βλ. τή διδακτορική διατριβή τῆς Ekaterina Bichkova, *Simvolika i obrazy svjeta i svjeta v sakral'nom iskusstve Moskvu 14-pervoy poloviny 16 veka*, Moskva 2007.

⁸⁵ Αναλυτικά γιά τό περιεχόμενο τῶν παραπάνω τυπικῶν βλ. Αρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ιερῶν ἁμφίων. Από τή δυτική αισθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὅ.π., 145-148. Ἡ πρόβλεψη τοῦ χρώματος τῶν ἁμφίων στα τυπικά εἶναι ἀρχαιότατη. Βλ. ένδεικτικά Miguel Arranz, *Le typicon du monastere du Saint-Sauveur à Messine. Codex Messinensis gr. 115*, [Orientalia Christiana Analecta 185], éd. Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1969, 99, 204, 210, 244 κ.ά.

προβλέπει μία παράδοση του Ρεθύμνου, προκειμένου να εξασφαλιστεί, σε τοπικό επίπεδο, ή ομοιοχρωμία στην ένδυση των λειτουργών⁸⁶.

Σε άλλη περίπτωση, το χρώμα των αμφίων ορίζεται ανά μῆνα, όπως προβλέπει το Πατριακό τυπικό. Στην περίπτωση αυτή, το χρώμα του μῆνα αντικαθίσταται στην περίπτωση που ή έορτή απαιτεί τή χρήση ενός άλλου χρώματος⁸⁷.

Άλλοτε, πάλι, τά μοναστηριακά τυπικά χρησιμοποιούν γενικότερους όρους, όπως «τό καθολικόν στολίζεται δι' έπισήμων ποδέων» ή «στολίζεται τό καθολικόν μέ πενθίμους ποδέας καί καλύμματα» ή «τό καθολικόν στολίζεται έπισήμως (ουχί διά των άναστασίμων καλυμμάτων άλλ' ουδέ πενθίμων)» ή «ό ήγούμενος καί οί ιερείς μετά των διακόνων εισέρχονται εις τό ιερόν βῆμα καί ένδύονται πλήρη στολήν, πανηγυρικήν»⁸⁸, χωρίς να προσδιορίζουν ένα συγκεκριμένο χρώμα.

Παρόμοια ομοιοχρωμία, όμως, συναντούμε καί στή λειτουργική πράξη τῆς Έκκλησίας των Ιεροσολύμων καί άλλων Έκκλησιών. Προκειμένου να έξυπηρετηθεί ή ομοιομορφία, οί Έκκλησίες αυτές διαθέτουν μεγάλα καί πλούσια σκευοφυλάκια, παρόμοια μέ τά αντίστοιχα των μοναστηριών του Άγίου Όρους⁸⁹.

Τήν ομοιόχρωμη ένδυση των λειτουργών συναντούμε καί στή βυζαντινή εικονογραφία, συγκεκριμένα στήν απεικόνιση των ιεραρχών, που εικονίζονται

86 [Τίτου Συλλιγαρδάκη, μητροπ. Ρεθύμνης καί Αύλοποτάμου], *Ιερατικόν έγκόλπιον*, έκδ. Ι. Μ. Ρεθύμνης καί Αύλοποτάμου, Ρέθυμνον 1974, 15.

87 Για τή συγκεκριμένη πρόβλεψη βλ. Αρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα των ιερών αμφίων. Από τή δυτική αισθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ό.π., 147.

88 [Ιερόν Κελλίον Εύαγγελισμοῦ-Καρυαί-Άγιον Όρος], *Αγιορειτικόν τυπικόν τῆς εκκλησιαστικῆς ακολουθίας*, ήτοι βίβλος περιέχουσα τά τελούμενα έν τῷ ναῶ καθ' όλον τό έτος έν τοῖς ιεροῖς του Άθω μοναστηρίοις καί δή εις τόν πάνσεπτον ναόν του Πρωτάτου Καρεῶν έχουσα σχέδιά τινά καί πίνακας λίαν ώφελίμους έν τῷ τέλει, έκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2004, 105, 178, 201 καί 220, αντίστοιχα.

89 Βλ. ένδεικτικά Μαρίας Θεοχάρη, «Χρυσοκέντητα άμφια», *Σινᾶ. Οί θησαυροί τῆς Περᾶς Μονῆς Αγίας Αικατερίνης*, έκδ. Έκδοτική Αθηνῶν, Αθήνα 1990, 229-259 Έλένης Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, *Τερά Μονή Ιβήρων. Χρυσοκέντητα άμφια καί πέπλα*, Άγιον Όρος 1998 καί [Evgenia Chalkia-George Kakavas], *Treasured Offerings. The legacy of the Greek Orthodox Cathedral of St Sophia, London*, ed. Byzantine and Christian Museum, [London] 2002, 153-161.

ένδεδυμένοι μέ πολυσταύρια φαιλόνια καί λευκά ώμοφόρια⁹⁰. Έξαίρεση άποτελεϊ ή μεταβυζαντινή ζωγραφική, μέ τίς έντονες χρωματικές εξάρσεις καί τήν ποικιλία τών άμφίων, πού προδίδουν καλλιτεχνική καί λειτουργική παρακμή. Ο άγιογράφος, ιδιαίτερα κατά τήν έποχή τής τουρκοκρατίας, άπεικόνιζε αυτό πού έβλεπε κατά τήν τέλεση τής θείας λατρείας. Πρέπει, όμως, νά λάβουμε ύπόψη ότι τό τελευταίο πράγμα πού άπασχολούσε έναν ιερέα τότε ήταν ή σωστή ιερατική άμφίεση, καθώς καί ότι ήταν μειωμένη ή διαθεσιμότητα ύφασμάτων μέσα στά χρόνια τής δουλείας. Σέ μία άμφίδρομη σχέση, συνεπώς, ή εικονογραφία τής έποχής συμπαρασύρει καί τήν πολύχρωμη διακόσμηση τών άμφίων⁹¹.

Τή σύνδεση τής εικονογραφίας μέ τή λειτουργική άμφίεση φανερώνει ή σχέση μεταξύ σχεδίου καί χρώματος. Γράφει, συγκεκριμένα, ό τεχνοκριτικός Μ. Καλλιγᾶς: «Τά καλλιτεχνικά μέσα πού χρησιμοποιεϊ ό βυζαντινός [άγιογράφος] εϊναι ἄλλα. Κυριότερο στοιχείο μου φαίνεται εϊναι ή θρησκευτική στάση τής παράστασης. Σ' αυτήν θά ύπαχθει καί ή ανθρώπινη μορφή καί καθετί πού εικονίζεται. Από 'κει θά βγοϋν όλα τ' ἄλλα, π.χ. ή σύνθεση [...]. Τή σύνθεση συμπληρώνει τό χρώμα πού συνεργάζεται για τόν ἴδιο σκοπό»⁹². Προεκτείνοντας τόν παραπάνω συλλογισμό, μπορούμε νά δοϋμε τήν άμεση σύνδεση μεταξύ άμφίων καί χρώματος στήν έπιτέλεση τής θείας λατρείας.

Άπό τά παραπάνω συνάγεται ότι στή βυζαντινή έποχή όσο φαίνεται «ότι δέν ύπήρχαν αϋστηροί κανόνες πού νά καθορίζουν τό χρώμα τών άμφίων, όπως

90 Χαρακτηριστικό παράδειγμα βλ. Μανόλη Χατζηδάκη, *Ο κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης. Η τελευταία φάση τής τέχνης του στίς τοιχογραφίες τής Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα*, έκδ. Ι. Μ. Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος 1997, 126 κ. έ. Περισσότερα για τό θέμα αυτό βλ. Παναγιώτη Μιχελη, *Αισθητική θεώρηση τής βυζαντινής τέχνης*, ό.π., 208.

91 Περισσότερα για τό θέμα αυτό βλ. Μαρίας Θεοχάρη, *Έκκλησιαστικά χρυσοκέντητα*, ό.π., 25. Γενικότερα για τήν άπεικόνιση τής λειτουργικής άμφίεσης κατά τή μεταβυζαντινή περίοδο βλ. Warren-Theriot Woodfin, *Late byzantine liturgical vestments and the iconography of sacerdotal power*, ed. University of Illinois, Urbana-Champaign 2002. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άπεικονίσεως άμφίων τής περιόδου αυτής βλ. *Ιερά Μονή Γρηγορίου. Οί τοιχογραφίες του καθολικού*, έκδ. Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας τής Εϋρώπης-Θεσσαλονίκη 1997, Άγιον Όρος 1998, 45 κ.έ.

92 Μαρίνου Καλλιγᾶ, *Τεχνοκριτικά 1937-1982*, Μουσείο Μπενάκη, έκδ. Άγρας, Αθήνα 2003, 536.

μεταγενέστερα στή Δύση, άλλο τόσο φαίνεται ότι υπήρχε μία σχετική παράδοση χρωμάτων»⁹³. Η παράδοση αυτή άτόνισε μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, γεγονός που έπηρέασε γενικότερα την εξέλιξη της θείας λατρείας.

Σέ συνέχεια τών παραπάνω, πρέπει νά έπισημάνουμε ότι ένιαίο χρωματικό κανόνα στά ίερά άμφια έφαρμόζουν καί όλες οί Σλαβικές Έκκλησίες, ιδιαίτερα ή Ρωσική Έκκλησία από τόν 17^ο αί. Τότε πραγματοποιήθηκε στή Ρωσία μία λειτουργική μεταρρύθμιση μέ πρωτεργάτη τόν μητροπολίτη Κιέβου Πέτρο Μογίλα (1596-1647)⁹⁴. Η μεταρρύθμιση αυτή είχε ως άπώτερο σκοπό την επικράτηση λειτουργικής όμοιομορφίας. Σύμφωνα μέ μία άποψη, ή όμοιομορφία στή λατρεία στηρίχθηκε σέ πρότυπα της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας⁹⁵. Η άποψη αυτή δέν εϋσταθει, καθώς ή όμοιομορφία στή ρωσική αυτή

⁹³ Ιωάννου Φουντούλη, *Απαντήσεις εις λειτουργικάς άπορίας, ό.π., 57.*

⁹⁴ Γενικά ό 17^{ος} αί. ήταν για τή Ρωσία ή έποχή άναμόρφωσης τόσο τών κρατικών όσο καί τών εκκλησιαστικών δομών. Βλ. Παναγιώτη Σκαλτσή, «Η συμβολή του Έλληνα έρμηνευτή της θείας λειτουργίας Ιωάννου Ναθαναήλ στή λειτουργική κίνηση της Μόσχας τόν 17^ο αί.», *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. (Νέα Σειρά - Τμήμα Θεολογίας - Τιμητικό άφιέρωμα στόν όμότιμο καθηγητή Δημήτριο Τσάμη)*, τ. 14, Θεσσαλονίκη 2004, 233. Βλ. καί Αρχιμ. Νικολάου Ιωαννίδη, «Προσπάθειες λειτουργικής άνανέωσης στην Όρθόδοξη Έκκλησία της Ρωσίας», *Λατρεύσωμεν ευάρεστως τῷ Θεῷ. Τό αίτημα της λειτουργικής άνανέωσης στην Όρθόδοξη Έκκλησία. Πρακτικά Β΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*, [Ποιμαντική Βιβλιοθήκη 7], έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2003, 307-326.

⁹⁵ Διατυπώθηκε, μάλιστα, ή άποψη ότι ό Πέτρος Μογίλας έπηρεάζεται από τή λατινική θεολογία, όταν πραγματεύεται τά μυστήρια. Βλ. σχετικά Gerhard Podskalsky, *Η έλληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821. Η Όρθοδοξία στή σφαίρα έπιρροής τών δυτικών δογμάτων μετά τή μεταρρύθμιση*, μτφ. Πρωτοπρ. Γεώργιος Μεταλληνός, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπεζής, Αθήνα 2005, 303. Πρβλ. καί Γεωργίου Φλωρόφσκυ, πρωτοπρ., *Σταθμοί της ρωσικής θεολογίας*, μτφ. Εϋτυχίας Γιούλτση, έκδ. Παναγιώτης Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1986, 108. Κάτι τέτοιο, όμως, δέν είναι ακριβές, εάν λάβει κανείς υπόψη ότι ό Μογίλας υπήρξε σφοδρός πολέμιος της Δυτικής Έκκλησίας καί ιδιαίτερα της Ουνίας. Η συμβολή του στην άνάπτυξη της ρωσικής Όρθοδοξίας άποδεικνύεται καί μέ την άναγνώρισή του ως άγίου της Ουκρανικής Έκκλησίας. Άνάλογα φαινόμενα συναντώνται σέ όλη την περίοδο της δουλείας. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρουμε τόν άγιο Νικόδημο Άγιορείτη. Υποστηρίχθηκε ότι ή ποιμαντική του *Έξομολογηταρίου* του βασίζεται στή ρωμαιοκαθολική διαστρέβλωση του Εϋαγγελίου. Βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Όρθοδοξία καί Δύση στή νεώτερη Ελλάδα*, έκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, 201. Στην παραπάνω

μεταρρύθμιση ἐπαγγελοῦσαν προσομοίωση μέ τό βυζαντινό λειτουργικό τυπικό. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, στή βυζαντινή εἰκονογραφία, δέν ἀπουσιάζει ἡ ὁμοιόμορφη ἐνδυση τῶν λειτουργῶν.

Κάτω ἀπό αὐτές τίς προϋποθέσεις, θά πρέπει νά κατανοηθοῦν ὅσα ἰσχύουν στή ρωσική λατρεία, ὅπως περιλαμβάνονται στό ἰσχύον τυπικό⁹⁶. Μέ τά χρώματα ὑποδηλώνεται ἡ πνευματική σημειολογία τῶν ἐορτῶν καί τῶν περιστασιακῶν τελετῶν, πού ἀποκαλύπτουν τήν πραγματικότητα τῆς θείας ζωῆς. Ἡ ἴδια συμβολική σημασία συναντᾶται καί στήν εἰκονογραφία καί πιά συγκεκριμένα στήν ἀπεικόνιση προσώπων, ἐνδυμάτων, ἀντικειμένων καί τοῦ φόντου. Ἐπιπλέον, συναντᾶται στή ναοδομία καί στή διακόσμηση τῶν ἱερῶν ναῶν. Ἡ θεολογική ἐρμηνεία τοῦ συμβολισμοῦ τῶν χρωμάτων βασίζεται στήν Ἁγία Γραφή, στήν πατερική γραμματεία καί στήν παρακαταθήκη τῆς χριστιανικῆς τέχνης⁹⁷.

Κατά τήν κρατοῦσα παράδοση καί τίς ἰσχύουσες λειτουργικές διατάξεις, τά χρώματα τῶν ἱερῶν ἀμφίων πού χρησιμοποιοῦνται στή Ρωσική καί στίς Σλαβικές Ἐκκλησίες, γιά ὅλες τίς ἐορτές τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους καί τίς λατρευτικές τελετές, εἶναι ἑπτά: α) χρυσό

θέση ἀπάντησε, ἡ Ἱερά Κοινότης τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Στό σχετικό μήνυμα ἡ Ἀθωνική Πολιτεία ἀπαντᾶ ὅτι στό ἔργο τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου εἰσηλθαν ἀθέλητα, γιά λόγους ἱστορικά κατανοητούς, ὀρισμένες ἐκφράσεις πού ἀπηχοῦν τόν λατινικό σχολαστικισμό, χωρίς αὐτές νά ἀλλοιώνουν σέ τίποτα τήν οὐσιαστικά ὀρθόδοξη προοπτική καί γραμμή τοῦ βιβλίου. Βλ. «Ἀναίρεσις τῶν πεπλανημένων θέσεων τοῦ κ. Χρ. Γιανναρά περί τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου», *Ὁρθόδοξος Μαρτυρία* 40 (1993), 2-10. Βλ. Gheorghios Chrysostomou, «L'esercizio della paternità spirituale nell' "Exomologhitáron" di Nicodemo l'Aghiorita», *La paternità spirituale nella tradizione ortodossa. Atti del XVI convegno ecumenico internazionale de spiritualità ortodossa*, ed. Qiqajon, Bose 2009, 185-186 καί τοῦ ἴδιου, «Ἡ πνευματική πατρότητα στό "Ἐξομολογητάριον" Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου», *Βελλᾶ. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα* 5 (2009), 135-136. Σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τῆς λατινικῆς θεολογίας στήν ὀρθόδοξη θεολογία βλ. Ἰωάννου Καρμίρη, *Λόγοι περί τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπί τήν ὀρθόδοξον θεολογίαν*, Ἀθήναι 1938.

⁹⁶ Γί' αὐτό βλ. *Nastolnaya kniga sviashchennosluzhiel'ya*, iz. Moscovskoy Patriarchii, t. 4, Moskva 2001, 148-156.

⁹⁷ «Ὅπως σημειώνει ὁ πρωτοπρ. Παῦλος Φλορένσκυ, "οὔτε ἡ τεχνική οὔτε τά ὑλικά πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς εἰκόνες δέν μπορεῖ νά εἶναι τυχαῖα σέ σχέση μέ τή λατρεία (...)". Ἡ ἀθθεντικότητα κάθε ὕλης πού παίρνει μέρος στή λατρεία συνδέεται μαζί της». Λεωνίδα Οὐσπένσκυ, *Ἡ θεολογία τῆς εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, τ. 2, μτφ. Σπύρου Μαρίνη, ἔκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 1998, 638-639.

ή κίτρινο, β) λευκό, γ) μπλέ, δ) μώβ, ε) κόκκινο, στ) πράσινο και ζ) μαύρο⁹⁸.

Η σημερινή ελληνική πραγματικότητα

Στή λειτουργική μας πράξη, ιδιαίτερα κατά τά συλλείτουργα, παρατηρείται μιά αναρχία και, ως ένα βαθμό, σύγχυση σχετικά με τό χρώμα τών ἀμφίων: «Ἐτσι γινόμαστε μάρτυρες τών πιό ἀπίθανων πολλές φορές πολυχρωμιῶν, χωρίς κανένα συνδυασμό ή χωρίς ἴχνος ἀρμονίας. Ἄλλο χρώμα ἔχουν τά ἄμφια τῆς ἀγίας τράπεζας, ἄλλο τῆς προθέσεως, ἄλλο τά καλύμματα τών τιμίων δώρων, ἄλλο τά ἄμφια τοῦ ἀρχιερέα, ἄλλο τά ἄμφια καθενός ἀπό τούς ἱερεῖς και ἄλλο τών διακόνων. Ἀφήνω πώς πολλές φορές ή ἴδια ή ἱερατική στολή ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μωσαϊκό χρωμάτων και ἀποχρώσεων ... Τίς περισσότερες φορές εἴμαστε ἔνοχοι ἀμέλειας μάλλον και ἐλλείψεως προσοχῆς»⁹⁹. Ἀλλά και ἄλλοῦ παρατηρεῖται: «Σήμερον, ὁμως, μέ τήν παρέλευσιν τοῦ χρόνου, ἐπεκράτησεν ἀταξία εἰς τών χρώμα τών ἱερῶν ἀμφίων γενικῶς [...]. Δύναται τις παντοῦ και πάντοτε νά συναντήσῃ παρ' ἡμῖν τοῖς ὀρθοδόξοις και τούς πλέον ἀπιθάνους συνδυασμούς χρωμάτων. Ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον, παρὰ τῷ ἡμετέρῳ κλήρῳ, ἀταξία ὡς πρὸς τούς χρωματισμούς τών ἱερῶν ἀμφίων εἶναι ἀνταξία κατακρίσεως, ὀφείλει δέ ή ἀνωτάτη ἐκκλησιαστική ἀρχή, δι' εἰδικῶν διατάξεων νά καθορίσῃ ταῦτα»¹⁰⁰.

Πρέπει, ὁμως, νά παραδεχθοῦμε ὅτι, κατά τά τελευταῖα χρόνια, ή αἰσθητική τών ἱερῶν ἀμφίων ἔχει βελτιωθεῖ, ιδιαίτερα στίς πόλεις. Σέ αὐτό συνέβαλαν και ἐπίσημες

⁹⁸ *Nastolnaya kniga sviashchennosluzhytielya*, ὁ.π., 148-156 και Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Koshciele Prawoslawnym*, ed. Chrzeshcijanska Akademia Teologiczna, Warszawa 1998, 90-95.

⁹⁹ Ἰωάννου Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας*, ὁ.π., 58.

¹⁰⁰ Χρυσοστόμου Καλαϊτζῆ, διακόνου [νῦν μητροπολίτου Μύρων], *Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τινῶν ἀμφίων ἐν τῷ βυζαντινῷ τύπῳ*, Χάλκη 1972, 31 (ἀνέκδοτη ἐναίσιμος διατριβή). Γιά παρόμοιες ἀπόψεις βλ. και Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρωτοπρ., *Τό χρώμα τών ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὁ.π., 11. Βλ. και Μανόλη Βαρθούνη, «Τό "κίτς" στή σύγχρονη ἑλληνική ἐκκλησιαστική και λαϊκή θρησκευτική τέχνη», ὁ.π., 263, ὁ ὁποῖος διαπιστώνει ὅτι «... οἱ ἀλλοπρόσαλλοι χρωματικοί συνδυασμοί τών ἀμφίων [δέν] βοηθοῦν στή διαμόρφωση ἑνός διδακτικοῦ κλίματος καλαισθησίας στούς ναούς μας και στίς ποικίλες ὀρθόδοξες ἀκολουθίες πού τελοῦνται σέ αὐτούς ...».

ἀποφάσεις, πράξεις καί κείμενα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ ὑπ' ἀριθμ. 142/1999 Κανονισμός τῆς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Περί ἀπονομῆς ἐκκλησιαστικῶν ὀφφικίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος». Συγκεκριμένα, τὸ ἄρθρο 6 προβλέπει: «[...] εἰς ἱερά συλλειτουργία, ἐπ' εὐκαιρία ἱερῶν πανηγύρεων, κ.λπ. κατὰ τὰς ὁποίας πάντες οἱ συμμετέχοντες εἰς αὐτάς κληρικοί ἐνδείκνυται νὰ φέρουν, ὅσον εἶναι δυνατόν, ὁμοιόχρωμα, ὁμοιόμορφα, καθαρά καί ἐπίσημα, ἀλλὰ πάντως οὐχί ἐξεζητημένα ἄμφια»¹⁰¹.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καί μέ βάση ὅλα ὅσα ἀναφέρθηκαν στίς προηγούμενες ἐνότητες, καθὼς καί τὴ διαμορφωθείσα σύγχρονη πραγματικότητα, τὰ χρώματα τῶν ἱερῶν ἀμφίων θὰ μπορούσαν νὰ κωδικοποιηθοῦν ὡς ἀκολούθως:

Χρυσό ἢ κίτρινο

Συμβολισμοί:

Τὸ χρυσό χρώμα φέρει τὴ σημασία τῆς βασιλικῆς ἀξίας καί τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητας. Ἡ συμβολικὴ σημασία τοῦ χρυσοῦ, σέ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ἀφορᾷ τὴ σημασία τοῦ ἀκτίστου φωτός, τῆς ἀλήθειας καί τοῦ φωτός τοῦ κόσμου. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι «φῶς ἐκ φωτός». Ἡ βασιλικὴ ἀξία τοῦ ἐπουράνιου βασιλέα ἐνώνεται μέ τὴ δόξα τῆς Ἁγίας Τριάδας¹⁰².

Ἐνδεδειγμένη χρήση:

α) Δεσποτικὲς ἐορτές¹⁰³, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Μ. Σαββάτου:

¹⁰¹ Βλ. *Ενορία*, τχ. 930 (Οκτώβριος 2000), 154. Σχετικὰ μέ τὴ χρήση σχεδίων, χρωμάτων καί ὑφασμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ παρόκ εἶχε, στό μεταξύ, λάβει θέση ἡ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης, Μουσικῆς καί Χριστιανικῶν Μνημείων. Βλ. σχετικὰ Δωροθέου Πολυκανδριώτη [νῦν μητροπ. Σύρου], «Τὸ θέμα τῶν ἀμφίων ἀντικείμενον μελέτης», *Ἐκκλησία* 78 (2001), 22.

¹⁰² Βλ. ἐνδεικτικὰ *Τεζ.* 8,2 καί *Αποκ.* 21,23. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchennosluzytielya*, ὁ.π., 154 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 90-92. Ἡ θεώρηση τοῦ χρυσοῦ ὡς βασιλικοῦ χρώματος εἶναι ἀρχαιότατη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος πρόσφερε «χρυσυφῆ» καλύμματα γιὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. *Chronicon Paschale*, ὁ.π., 544-545.

¹⁰³ Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ λόγια τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη στό διήγημά του «Χριστούγεννα στίς τρεῖς μπουκές» (1900), ὅπου περιγράφει μέ δύο φράσεις τὰ ἱερατικά ἄμφια τῶν Χριστουγέννων: «Οἱ παπάδες ἐνδουθήκανε τὰ ὀλόχρυσα ἱερά τους. Ὀλόχρυσοι ἀπὸ πάνω ὡς κάτω». Βλ. Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη, *Τὰ*

έσπερινός (ἀποκαθήλωση) καί ὄρθρος (ἐπιτάφιος)¹⁰⁴,

β) Μνήμες προφητῶν, ἀποστόλων καί ἱεραρχῶν, ὡς μία ἀπευθείας ἀναγωγή στόν βασιλέα τῆς δόξας καί στούς θεράποντές του, πού φανέρωσαν μέ τή ζωή καί τή διδασκαλία τους τόν Βασιλέα τῆς δόξας Χριστό, εἶχαν τό πλήρωμα τῆς ἀγαθότητας ἢ ἔφεραν τόν ὑψιστο βαθμό τῆς ἱερωσύνης¹⁰⁵.

γ) Ἐπίσημες ἐορτές καί τελετές, ἀντικαθιστώντας τό λευκό ἢ συνδυαζόμενο μέ ἄλλα χρώματα¹⁰⁶.

Λευκό

Συμβολισμοί:

Ἀποτελεῖ τό κατεξοχήν ἐορταστικό χρώμα. Παραπέμπει στή λαμπρότητα τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, στήν ἀγνότητα τῶν νεοφώτιστων καί, κατά τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, θά εἶναι τό ἔνδυμα τῶν σεσωσμένων¹⁰⁷.

Ἐνδειγμένη χρήση:

α) Κυριακή τοῦ Πάσχα καί σέ ὅλη τήν μεταπασχάλια περίοδο¹⁰⁸,

διηγήματα, τ. 3, ἐπιμ. Νίκου Τριανταφυλλόπουλου, ἔκδ. Στιγμή, Ἀθήνα 1993, 190.

¹⁰⁴ Τήν ἔνδυση μέ χρυσά ἄμφια στίς ἀκολουθίες τοῦ Μ. Σαββάτου μαρτυρεῖ καί ἡ λειτουργική πράξη τοῦ Ἁγίου Ὅρους. Βλ. συγκεκριμένα [Ἱερὸν Κελλίον Εὐαγγελισμοῦ-Καρυαί-Ἁγίου Ὅρους], *Ἀγιορειτικόν τυπικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας*, ὅ.π., 208.

¹⁰⁵ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Ἐπιστολή πρὸς Σμυρναίους*, 8, *Patrologia Graeca* 5, 713-714. Βλ. *Nastolnaya kniga sviashchenosluzytielya*, ὅ.π., 154 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kosciiele Prawoslawnym*, ὅ.π., 90-92.

¹⁰⁶ Uberto Palagi, «Fogge e colori delle vesti liturgiche», ὅ.π. καί Dante Balbo, «L'abito fa il monaco e non solo», ἀνάκτηση 15-03-2009, <http://www.caritas-ticino.dyndns.org>. Τό λευκό καί τό χρυσό-κίτρινο συσχετίζονται ἢ καί ταυτίζονται ἀπό τήν ἐποχή τῆς Βίβλου. Βλ. σχετικά Franz Delitzsch, «Farbe in der Bibel» *Reallencyclopädie classischen Altertum swissenschef* 5 (1898), 755 καί 760 καί Roland Gradwohl, *Die farben im Alten Testament*, Berlin 1963, 34-35.

¹⁰⁷ Βλ. ἐνδεικτικά Μάρκ. 16,5· Ἰω. 20,12· Ἀποκ. 3,18 καί 4,4. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchenosluzytielya*, ὅ.π., 151 καί 156 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kosciiele Prawoslawnym*, ὅ.π., 90 καί 94-95.

¹⁰⁸ Βλ. Πατριακό τυπικό. Ἀρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Ἀπό τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὅ.π., 146.

- β) Κυριακές τοῦ ἔτους, ὅταν ἡ ἑορτολογική συγκυρία δέν ἐπιβάλλει τή χρήση ἑνός ἄλλου χρώματος¹⁰⁹,
- γ) Μυστήριο βαπτίσματος¹¹⁰,
- δ) Μυστήριο γάμου¹¹¹,
- ε) Χειροτονίες¹¹²,
- στ) Νεκρώσιμες καί ἐπιμνημόσυνες ἀκολουθίες¹¹³.

¹⁰⁹ Σέ κάθε περίπτωση, τό ἑωθινό εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς πρέπει ἀναγινώσκεται τουλάχιστον μέ λευκό φελώνιο. Ἡ σαφής αὐτή ὁδηγία περιέχεται στήν ὑπ' ἀριθμ. 2794/30-06-2004 ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Βλ. σχετικά «Ἐπαναφορά τῆς τάξεως τοῦ ἑωθινοῦ εὐαγγελίου εἰς τήν κανονικήν αὐτοῦ θέσιν», *Ἐκκλησία* τχ. 8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος 2004), 615. Βλ. καί Ἰωάννου Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας*, ὅ.π., 59. Παναγιώτη Σκαλτσῆ, «Τά ἑωθινά εὐαγγέλια», *Λειτουργικές μελέτες*, τ. 2, ἔκδ. Παναγιώτης Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2006, 288-290 καί Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, πρωτοπρ., *Ἀναβαθμοί λειτουργικῆς ζωῆς*, ἔκδ. Σταμούλης, Ἀθήνα 2008, 219-221.

¹¹⁰ Βλ. ἐνδεικτικά τή μαρτυρία εὐχολογίου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Καρακάλλου Ἁγίου Ὁρους (χφ. 151). Alexeij Dmitrievskij, *Opisanie liturgicheskich rukopisej khranjashichsja v bibliotekach pravoslavnogo vostoka*, ὅ.π., 362 καί 994. Εἰδικότερα βλ. Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρωτοπρ., *Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὅ.π., 165-170. Βλ. καί Παναγιώτη Σκαλτσῆ, «Οἱ συμβολισμοί στήν ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος», *Λειτουργικές μελέτες*, τ. 1, ὅ.π., 71-73 καί Τρύφωνος Τσομπάνη, «Τό βάπτισμα στή χριστιανική τέχνη», *Τό ἅγιον βάπτισμα*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Δράμας, Δράμα 1996, 153-154.

¹¹¹ Σχετική μαρτυρία παρέχει κώδικας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους τοῦ 15^{ου} αἰ. (χφ. 105). Βλ. Τρύφωνος Τσομπάνη, «Παράδοση καί ἀνανέωση. Ἡ συμβολή καί ἡ μαρτυρία τῶν λειτουργικῶν τεχνῶν», *Θεοδρομία* 4 (2002), 231.

¹¹² Σχετικές μαρτυρίες, μεταξύ τῶν ἄλλων δίνει ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν*, *Patrologia Graeca* 155, 368D καί 389A, καθὼς καί εὐχολόγιο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Σάββα Ἱεροσολύμων (14^{ου} αἰ.), ὅπου γίνεται λόγος γιά τή λευκοφορία τῶν χειροτονουμένων, ἀκόμη καί τῶν χειροτονούντων, ὅπως καί τῶν βαπτιζομένων. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, πρωτοπρ., *Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὅ.π., 171-173. Βλ. καί Ἰωάννου Φουντούλη, «Ἱστορική ἐξέλιξη καί τάξη τῶν χειροτονιῶν», *Τελετουργικά Θέματα*, τ. 3, [Λογική Λατρεία 16], ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2007, 235-243 καί Θεοδώρου Γιαγκου, «Τάξη χειροτονίας καί ἐνθρονίσεως τοῦ Εὐθυμίου μητροπολίτου Βεροίας (ιδ' αἰ.) κατὰ τόν κώδικα Γρηγορίου 39», *Κανόνες καί Λατρεία*, ἔκδ. Δεδούσης, Θεσσαλονίκη 2001, 56. Γιά τόν βαπτισματικό χαρακτήρα τῶν χειροτονιῶν βλ. Bishara Ebeid, «Ο συμβολισμός τοῦ ἐνδύματος στή συραϊκή θεολογική παράδοση», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 95 (2012), 297.

¹¹³ Εἶναι ἀξιοσημεῖωτη ἡ ἀποψη τοῦ Κυπριανοῦ Καρθαγένης, *De hominis mortalitate*, 20, *Patrologia Latina* 4,

- ζ) Έορτές και μνήμες αγίων, όταν δέν προβλέπεται ρητά ή χρήση ενός άλλου χρώματος ή όταν δέν υπάρχει ή δυνατότητα χρησιμοποιήσεως άλλου χρώματος¹¹⁴.
- η) Τό στιχάριο πρόπει πάντοτε νά είναι λευκό¹¹⁵.

Μπλέ

Συμβολισμοί:

Τό μπλέ είναι καί τό χρώμα πού φανερώνει τή δύναμη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τῶν ἐνεργειῶν του. Ἡ χρήση τοῦ μπλέ δικαιολογεῖται μέ δεδομένο ὅτι ἡ Θεοτόκος ἀναδείχθηκε ἐκλεκτό δοχεῖο καί σκεῦος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δύο φορές συνέβη ὁ ἁγιασμός τῆς Θεοτόκου, τήν πρώτη φορά κατά τόν Εὐαγγελισμό καί τή δεύτερη φορά κατά τήν Πεντηκοστή¹¹⁶.

596A: «Δέν πρόπει νά ἐνδύομαστε σκοῦρα ἐνδύματα ἐδῶ πάνω στή γῆ, διότι στούς οὐρανοῦς ἐκεῖνοι (οἱ κεκοιμημένοι) ἤδη ἐνδύθηκαν λευκά ἐνδύματα». Εἶναι γεγονός ὅτι τό λευκό ἐκφράζει πιό εὐγλωττα τόν πασχάλιο χαρακτήρα τοῦ θανάτου καί τό περιεχόμενο τῶν προσευχῶν καί δεήσεων γιά τούς κεκοιμημένους. Ζητοῦμε τήν ἀνάπαυση τῶν νεκρῶν, οἱ ὅποιοι, κατά τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, καλύπτονται μέ τή λευκότητα τοῦ ἀκτίστου φωτός τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Βλ. Alexander Schmemmann, [πρωτοπρ.], *Μεγάλη Σαρακοστή, πορεία πρὸς τό Πάσχα*, [Ορθόδοξη Μαρτυρία 6], μτφ. Ἑλένης Γκανούρη, ἔκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2002, 84-85 καί Θεμιστοκλέους Χριστοδούλου, πρωτοπρ., *Περί τῆς κηδείας. Ἱστορικολειτουργική προσέγγιση στή νεκρώσιμη ἀκολουθία καί στά περί αὐτῆς τελούμενα*, [Λειτουργικά Θέματα 5], ἔκδ. Ὁμολογία, Αθήνα 2004, 137.

¹¹⁴ Βλ. ἐνδεικτικά [Τίτου Συλλιγαρδάκη, μητροπ. Ρεθύμνης καί Αὐλοποτάμου], *Ἱερατικόν ἐγκόλπιον*, ὁ.π., 14-15.

¹¹⁵ «Στιχάριον λεγεται διότι ἔστηκεν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Τύπος δέ ἐστι τῆς σαρκός τοῦ Χριστοῦ ὡς λευκόν ...». Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, *Λόγος περιέχων τήν ἐκκλησιαστικήν ἅπασαν ἱστορίαν καί λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τελουμένων*, ὁ.π., 3988B-C. Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία ἐκκλησιαστική καί θεωρία μυστική*, ὁ.π., 393C. Τό λευκό χρώμα τοῦ στιχαρίου συναντᾶται καθόλη τή βυζαντινή περίοδο, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Ἑρμηνεία περί τε τοῦ θείου ναοῦ καί τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε, περί καί διακόνων, ἀρχιερέων τε καί τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στολῶν ἱερῶν περιβάλλεται οὐ μὴν ἀλλά καί περί τῆς θείας μυσταγωγίας*, ὁ.π., 712A. Βλ. συγκεκριμένα Κωνσταντίνου Καλλινίκου, πρωτοπρ., *Ὁ χριστιανικός ναός καί τά τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ὁ.π., 481 καί Εὐθυμίου Ρίζου, *Ἡ ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τῆς λειτουργικῆς ἀμφίεσης τοῦ κλήρου στήν Ἀνατολική καί Δυτική Ἐκκλησία ἀπό τήν παλαιохριστιανική ἐποχή καί ἔπειτα*, ὁ.π., 24.

¹¹⁶ Βλ. ἐνδεικτικά Ἐξ. 24,10 καί Β' Παραλ. 3,14. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchennosluzhytielya*, ὁ.π., 154 καί

Ἐνδεδειγμένη χρήση:

- α) Θεοφάνεια¹¹⁷,
- β) Θεομητορικές ἑορτές¹¹⁸,
- γ) Μνήμες ἀγγέλων¹¹⁹.

Κόκκινο

Συμβολισμοί:

Παραπέμπει στό αἷμα πού ἔχυσε ὁ Χριστός κατά τό πάθος, καθώς καί οἱ πρῶτοι μάρτυρες τῆς πίστεως. Συμβολίζει, ἀκόμη, τή ζέση τῆς πίστεως καί τή φλόγα τῆς ἀγάπης, πού μπορεῖ νά ὀδηγήσει μέχρι καί τή θυσία τοῦ αἵματος¹²⁰.

Ἐνδεδειγμένη χρήση:

- α) Μεγάλη Πέμπτη (πρωί)¹²¹,

Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 91-92.

¹¹⁷ Βλ. Πατμιακό τυπικό. Αρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Από τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὁ.π., 145.

¹¹⁸ Βλ. *Τυπικό Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου*. Αρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Από τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὁ.π., 148.

¹¹⁹ Τό μπλέ χρώμα τῶν ἀμφίων στίς ἑορτές τῶν ἀγγέλων, σύμφωνα μέ τό τυπικό, ἐπισφραγίζεται καί ἀπό τό ἀκόλουθο περιστατικό. Ἡ ἡγουμένη Ταῖσία τοῦ Λεουσένι μαρτυρεῖ ὅτι εἶδε σέ ὄραμα τόν ἀρχάγγελο Μιχαήλ, ἐνδεδυμένο μέ βελούδινο ἔνδυμα, γαλάζιου χρώματος. Βλ. [Ἱερά Μονή Ξενοφώντος], *Ἡγουμένη Ταῖσία τοῦ Λεουσένι*, ἔκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη²1998, 220-222.

¹²⁰ Βλ. ἐνδεικτικά *Β' Παραλ.* 3,14' *Μάρκ.* 15,17' *Ἰω.* 19,2 καί *Ἀποκ.* 12,3. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchenmosluzhytielja*, ὁ.π., 155-156 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 90-91 καί 94.

¹²¹ Βλ. Πατμιακό τυπικό. Αρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Από τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὁ.π., 146. Τή χρήση τοῦ κόκκινου χρώματος στίς ἀκολουθίες τῆς Μ. Παρασκευῆς προβλέπει καί ἡ λειτουργική πράξη τοῦ Ἁγίου Ὄρους. [Ἱερόν Κελλίον Εὐαγγελισμοῦ-Καρυαί-Ἅγιον Ὄρος], *Ἀγιορειτικόν τυπικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας*, ὁ.π., 216. Τό κόκκινο χρώμα ἀπό τή βυζαντινή ἐποχή πότε θεωρεῖται πένθιμο καί πότε χαρμόσυνο, καθώς χαρακτηρίζεται ὡς «ἐπίσημο» χρώμα, λόγω τῆς βασιλικῆς καταγωγῆς του: «μετά τήν ἀπόλυσιν [τῆς α' ὥρας τῆς Μ. Πέμπτης καί πρὶν τόν ἑσπερινό-θ. λειτουργία] γίνεται διακοπή καί αἶρονται τά πένθιμα καλύμματα. Τό καθολικόν στολίζεται ἐπισήμως (οὐχί διά τῶν ἀναστασίμων καλυμμάτων ἀλλ'οὐδέ

β) Ἑορτές μαρτύρων¹²².

Πράσινο

Συμβολισμοί:

Παραπέμπει στήν καρποφορία τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Εἶναι τό χρώμα τῆς γῆς πού ἀνανεώνεται καί τῆς σταθερῆς ἐναλλαγῆς τῶν ἐποχῶν. Γι' αὐτό καί θεωρεῖται τό κατεξοχήν χρώμα τῆς ἐλπίδας, τῆς ὀσιακῆς καί ἀσκητικῆς ζωῆς, πού συντελεῖ στή ζωοποίηση τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἀνακαίνιση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Εἶναι ἕνα χρώμα πού ξεκουράζει καί πού ἐκφράζει τήν καθημερινότητα, διαρκῶς καί σταθερά προσανατολισμένη στή μέλλουσα ζωή¹²³.

Ἐνδειγμένη χρήση:

α) Κυριακή Βαΐων¹²⁴,

β) Ἑορτές Τιμίου Σταυροῦ¹²⁵,

γ) Μνήμες ὀσίων¹²⁶.

πενθίμων) ...» Βλ. ὁ.π., 201. Γιά τή διπλή θεώρηση τοῦ κόκκινου χρώματος βλ. Joseph Braun, «Zur entwicklung des liturgischen farbenkanons», *Zeitschrift für Christliche Kunst* 5 (1902), 85. Βλ. καί Tano Papas, [Αθανασίου Παπαῦ, Μητροπ. Χαλκηδόνος], *Studien zur geschichte der messgewander im byzantinischen ritus*, ὁ.π., 77 (ὑπόσημ. 2).

¹²² Βλ. πρόβλεψη τοῦ ἰσχύοντος χρωματικοῦ κανόνα στή Ρωσική καί τίς Σλαυικές Ἐκκλησίες. *Nastolnaya kniga sviashchennosluzytielya*, ὁ.π., 149 καί 155-156 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 90-91 καί 94.

¹²³ Βλ. ἐνδεικτικά *Ἱερ.* 11,16 καί *Ψαλμ.* 22,2. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchennosluzytielya*, ὁ.π., 154-155 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 93 καί 94.

¹²⁴ Σχετική πρόβλεψη περιέχει ἀνέκδοτο ρωσικό τυπικό. Ἀρχιμ. Γεωργίου Χρυσσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Ἀπό τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὁ.π., 136.

¹²⁵ Ἀνάλογη πρόβλεψη παρέχει τό τυπικό τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου. Ἀρχιμ. Γεωργίου Χρυσσοστόμου, *Τό χρώμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Ἀπό τή δυτική αἰσθητική στή ρωσική λειτουργική παράδοση*, ὁ.π., 148.

¹²⁶ Βλ. πρόβλεψη τοῦ ἰσχύοντος χρωματικοῦ κανόνα στή Ρωσική καί τίς Σλαυικές Ἐκκλησίες. *Nastolnaya kniga sviashchennosluzytielya*, ὁ.π., 149 καί 156 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 93-94.

Μώβ

Συμβολισμοί:

Χρῶμα πού παραπέμπει στό θεῖο Πάθος. Γενικότερα, ἀποτελεῖ τό σύμβολο τῆς ταπεινώσης τοῦ σαρκωθέντος Λόγου. Ὁ σταυρικός θάνατος ἀποτελεῖ τήν κορύφωση τοῦ ἐπίγειου ἔργου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, γεγονός πού θυμίζει τήν ἀνάπαυση τοῦ Δημιουργοῦ κατά τήν ἑβδομη ἡμέρα. Μπορεῖ, λοιπόν, νά ἐκφράσει πόνο καί ἐλπίδα¹²⁷.

Ἐνδεδειγμένη χρήση:

α) Μεγάλη Τεσσαρακοστή¹²⁸,

β) Μεγάλη Ἑβδομάδα, συμπεριλαμβανομένων τῶν Μ. Ὁρῶν (Μ. Παρασκευή πρωί)¹²⁹.

¹²⁷ Βλ. ἐνδεικτικά *Τερ.* 6,26· *Ἦσ.* 50,3 καί *Ἀποκ.* 18,16. Βλ. καί *Nastolnaya kniga sviashchenosluzytielya*, ὁ.π., 155 καί Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 93.

¹²⁸ Τό μώβ εἶναι προτιμότερο ἀπό τό μαῦρο, διότι ὁμοιάζει περισσότερο μέ τό πορφύρο, πού ἦταν ἀνέκαθεν τό χρῶμα τῶν ἀμφίων τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καί τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Ἄλλωστε, ἡ ἐβραϊκή λέξη πορφύρα περιλαμβάνει δύο εἶδη: τήν κόκκινη καί τή βιολετί. Βλ. Κωνσταντίνου Κουκόπουλου, *πρωτοπρ., Τό χρῶμα τῶν ἱερῶν ἀμφίων στή λειτουργική μας παράδοση*, ὁ.π., 32. Γιά τή χρήση τοῦ πορφυροῦ χρώματος κατά τίς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς βλ. Ἰωάννου Φουντούλη, *Ἀκολουθιαί τοῦ νυχθημέρου*, [Κείμενα Λειτουργικῆς 1], Θεσσαλονίκη 1985, 30. Μαῦρα ἄμφια χρησιμοποιήθηκαν γιά πρώτη φορά στή Ρωσία τό 1730, γιά τήν κηδεῖα τοῦ τσάρου Πέτρου Β'. Ἐκτοτε, τό μαῦρο χρῶμα ἐπεκτάθηκε στά λειτουργικά ἄμφια τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Βλ. σχετικά Bogdan Olenych, *Geneza i historia szat liturgicznych w Kościele Prawoslawnym*, ὁ.π., 89-90.

¹²⁹ Κατά τόν Ψευδο-Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, τά πορφύρα (ιώδη) ἄμφια συμβολίζουν τόν ἄρραφο χιτῶνα (*Λόγος περιέχων τήν ἐκκλησιαστικήν ἅπασαν ἱστορίαν καί λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θεῖα λειτουργίᾳ τελουμένων*, ὁ.π., 3988), ἐνῶ κατά τόν Θεόδωρο Βαλαμῶνα τή χλαῖνα τῆς ὕβρεως (*Μελέτη ἡγουν ἀπόκρισις χάριν τῶν πατριαρχικῶν προνομοίων*, *Patrologia Graeca* 138, 1028A). Παρόμοια μαρτυρία παρέχει καί ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης (*Περί τῆς ἱερᾶς λειτουργίας*, *Patrologia Graeca* 155, 261D καί *Περί τῆς θείας προσευχῆς*, ὁ.π., 652C). Βλ. καί Juan Matéos, *Le typicon de la Grande Église, Ms. Sainte Croix n° 40 (xe siècle)*, t. 2, [*Orientalia Christiana Analecta* 165-166], Roma 1962-1963, 84. Ἡ χρήση μαύρων ἀμφίων, κατά τίς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας, συνδέεται μέ τή δραματοποίηση τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Πάθους βλ. Κωνσταντίνου Καλοκῆρη, *Τά θεαματικά δρώμενα τοῦ τελετουργικοῦ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας*, ἔκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003, 80 καί Blandine Dominique Berger, *Le drame liturgique de Pâques du Xe au XIIIe siècle: Théâtre et liturgie*, [*Théologie Historique* 37], Paris 1976. Γενικότερα, γιά τήν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς λειτουργικῆς παραδόσεως πρβλ. Janeras Sebastia, *Le Vendredi-Saint dans la tradition liturgique byzantine*, [*Studia Anselmiana* 99-Analecta Liturgica 12], Roma 1988, 155 κ.έ.

Τέλος, πρέπει να δίνεται ή δυνατότητα επιλογής χρωμάτων, εφόσον σε συγκεκριμένες περιπτώσεις κάποιο χρώμα εκφράζει επιτυχέστερα το περιεχόμενο μίας εορτής ή το νόημα κάποιας εκκλησιαστικής τελετής, όπως συμβαίνει σε χώρες ιεραποστολής¹³⁰. Αρκεί αυτό να μη γίνεται αυθαίρετα και κατά προσωπική βούληση, αλλά με απόφαση της εκκλησιαστικής αρχής.

Ἐπίλογος

Στήν ιστορία της χριστιανικής λατρείας ή λειτουργική ἀμφίεση τῶν κληρικῶν κατέχει σημαντική θέση μέ τούς συμβολισμούς κάθε ἀμφίου. Τό χρώμα ἀποτελεῖ κυρίαρχο σύμβολο στήν ιστορική ἐξέλιξη τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Τά σεμνά καί ὠραῖα χρώματα προκαλοῦν καί τά ἀνάλογα συναισθήματα, ὅπως γνωρίζουμε ἀπό τήν ψυχολογία¹³¹. Ἡ χρωματική ἀρμονία βοηθᾷ αἰσθητικά τούς πιστούς νά μετέχουν στά τελούμενα, νά συγκεντρώνονται καί νά μή διασπᾶται ἡ προσοχή τους. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ εὐταξία προέρχεται ἀπό τόν Θεό. Ἡ χρωματική ἀταξία δέν συνδυάζεται μέ τήν οὐράνια τάξη τῆς θείας λατρείας. Ὁ καθορισμός συγκεκριμένων χρωμάτων στά ἱερά ἄμφια ἀφορᾷ ὄχι μόνον τήν τελετουργική ἀλλά καί τήν ἐκκλησιολογία, καθώς ὀφείλουμε νά κάνουμε τά πάντα, «εὐσχημόνως καί κατὰ τάξιν»¹³². Ἡ ἐσωτερική ἀνάγκη γιά εὐκοσμία καί τάξη, ὅπως προβλέπεται ἀπό τήν πατερική γραμματεία, ἐξωτερικεύεται δημιουργώντας παράδοση¹³³.

130 Βλ. συγκεκριμένα Ἀμβροσίου Ζωγράφου, ἐπισκ. Ζήλων [νῦν μητροπ. Κορέας], «Τό πένθος στήν ὀρθόδοξη παράδοση καί στήν ἱεραποστολή», *Σύναξη*, τχ. 100 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2006), 68-73.

131 Ἰωάννου Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας*, ὅ.π., 57. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ τοιχογραφίες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κορώνης. Ὁ ἀγιογράφος χρησιμοποιεῖ χαμηλή χρωματική κλίμακα καί λογικό συνδυασμό χρωμάτων, συμβάλλοντας στό κατανυκτικό κλίμα τοῦ καθολικοῦ. Βλ. σχετικά Τρύφωνος Τσομπάνη, *Ἡ τῶν θείων εὐκοσμία καί τάξις*, ὅ.π., 48. Γιά τήν ψυχολογική ἐπίδραση τοῦ χρώματος βλ. David Johnson, «Color Psychology, Do different colors affect your mood?», ἀνάκτηση 10-01-2011, <http://www.infoplease.com>

132 Βλ. Γεωργίου Φίλια, «“Πάντα εὐσχημόνως καί κατὰ τάξιν γινέσθω” (Α' Κορ. 14,40): Ἕννοια καί σημασία τῆς Παύλειας προτροπῆς στή λειτουργική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας», *Πρακτικά διεθνούς ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου: Ἐκκλησία καί κόσμος κατὰ τόν ἀπόστολο Παῦλο*, [Ζ' Παύλεια], Βέροια 2001, 311.

133 «Οὐκ οἶδας ὅτι τάξις συνέχει πάντα ... καί ὅτι οὐκ ἔστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός ..., ἀλλ' εἰρήνης καί

Πρέπει νά βροῦμε τό μέτρο μεταξύ τῆς ἀχαλίνωτης χρήσης τῶν χρωμάτων, πού δημιουργεῖ ἀταξία, καί τῆς τυπολατρικῆς συμμόρφωσης σέ ἕνα χρωματικό κανόνα. Τά χρώματα τῶν ἱερῶν ἀμφίων γίνονται σημαντικά μόνον ἐάν συνδέονται μέ τή μαρτυρία μίας ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, πού προσπαθεῖ νά ζεῖ σύμφωνα μέ τό Εὐαγγέλιο. Συνεπῶς, δέν ἀρκεῖ ἀπό μόνο του τό λευκό γιά νά ἐορτάσουμε μία ἐορτή, οὔτε τό κόκκινο γιά νά μεταδώσουμε τή φλόγα τοῦ πνεύματος ἢ τόν ζῆλο τῶν μαρτύρων γιά τό Εὐαγγέλιο¹³⁴. Σέ τελετουργικό ἐπίπεδο, τά χρώματα καθίστανται ἀπαραίτητα ἐπικοινωνιακά σύμβολα μόνον ἐάν συνδέονται μέ ἄλλα λειτουργικά στοιχεῖα, ἱκανά νά ἐκφράσουν τήν πνευματικότητα τῶν λειτουργῶν καί τήν εὐσέβεια τῶν πιστῶν, πού μετέχουν ἐνεργά καί ἐνσυνείδητα στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας¹³⁵. Διαφορετικά καί τά χρώματα τῶν ἀμφίων ἀλλά καί τά ἴδια τά ἄμφια, παρὰ τήν ἱερότητά τους, κατανοοῦν νά συνδέονται μέ μία ἰδιοτροπία, τή γραφικότητα ἢ, ἀπλῶς, μέ τή ματαιότητα.

τάξεως; Ὑπερμάχει οὖν τῶν ἱερῶν τάξεων ... ὡς ἀγαπῶν εὐπρέπειαν οἴκου Κυρίου». Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, *Patrologia Graeca* 3, 445. Βλ. καί Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περί τοῦ τέλους ἡμῶν καί τῆς ἱεραῆς τάξεως τῆς κηδείας καί τῶν κατ' ἔθος ὑπέρ μνήμης γινομένων*, ὁ.π., 680C.

¹³⁴ Βλ. Αθανασίου Κατζίγκᾶ, πρωτοπρ., *Τελετουργικό ἐγχειρίδιο λειτουργικῆς ἐνταξίας*, ἔκδ. Ἱ. Ν. Αγίου Ἀργυρίου, Ἐπανομή 2009, 258-259. Σχετικά μέ τήν τυπολατρία βλ. Παναγιώτη Τρεμπέλα, «Ἡ λατρεία καί τά κύρια χαρακτηριστικά αὐτῆς», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 42 (1959), 190-194.

¹³⁵ Γιά τήν ἔννοια τῆς «λειτουργικῆς εὐσέβειας» καί τή συμβολή της στήν ἐξέλιξη τῆς λατρείας βλ. Γεωργίου Μπασιοῦδη, [πρσεβ.], *Ἡ δύναμη τῆς λατρείας. Ἡ συμβολή τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν στή λειτουργική θεολογία*, ἔκδ. Ἐν πλῶ, Αθήνα 2008, 232-239.